

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

Η τιμή και το χρήμα

Κωνσταντίνου Θεοτόκη

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η τιμή και το χρήμα

Κωνσταντίνου Θεοτόκη

Βιβλίο Εκπαιδευτικού

Έρευνα - Συγγραφή
Ευαγγελία Ζαβρίδου, Φιλολόγος

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Κ. Θεοτόκη, *Η τιμή και το χρήμα*

Βιβλίο Εκπαιδευτικού, Γ' Γυμνασίου

Έρευνα - Συγγραφή

Ευαγγελία Ζαβρίδου, *Φιλολόγος*

Εποπεία

Λουκία Χατζημηχάιλ, *Επιθεωρήτρια Φιλολογικών Μαθημάτων*

Φιλοτέχνηση εξωφύλλου

Χρύσης Σιαμμάς, *Λειτουργός ΥΑΠ*

Ηλεκτρονική Σελίδωση

Άντρη Χατζηθεοδοσίου, *Λειτουργός ΥΑΠ*

Συντονισμός έκδοσης

Μαρίνα Άστρα Ιωάννου, *Λειτουργός ΥΑΠ*

Γενικός Συντονισμός

Χρίστος Παρπούνας, *Συντονιστής ΥΑΠ*

Α' Έκδοση 2010

ISBN σειράς: 978-9963-0-4537-2

ISBN: 978-9963-0-4543-3

Εκτύπωση: Imprinta Ltd

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με ιδιαίτερη χαρά προλογίζω το βιβλίο του εκπαιδευτικού για τη νουβέλα *Η τιμή και το χρήμα* του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, που παραδίδεται για χρήση των φιλόλογων.

Τη χρονιά αυτή ολοκληρώνεται η προσπάθεια για ανανέωση όλων των λογοτεχνικών βιβλίων που διδάσκονται στη Μέση Εκπαίδευση, ανανέωση που ξεκίνησε από την προηγούμενη χρονιά με την εισαγωγή του *Διπλού Βιβλίου* στη διδακτέα ύλη της Γ' Λυκείου.

Η ετοιμασία του εγχειριδίου για το εν λόγω βιβλίο εντάσσεται στο πλαίσιο της πάγιας πολιτικής του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού να διευκολύνει τους εκπαιδευτικούς στο διδακτικό τους έργο. Συγχαίρω θερμά τους συντελεστές που εργάστηκαν για την παραγωγή του: την Επιθεωρήτρια Φιλολογικών Μαθημάτων Λουκία Χατζημχαήλ που είχε την εποπτεία του υλικού και τη φιλόλογο κ. Ευαγγελία Ζαβρίδου για τη συγγραφή του.

Δρ Ζήνα Πουλλή
Διευθύντρια Μέσης Εκπαίδευσης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το εγχειρίδιο με το υποστηρικτικό υλικό για το βιβλίο *Η Τιμή και το Χρήμα* του Κωνσταντίνου Θεοτόκη αποσκοπεί στην υποστήριξη της διδασκαλίας του διηγήματος.

Το Μέρος Α' περιλαμβάνει πληροφορίες για το συγγραφέα, την εργογραφία του και κείμενα που έχουν γραφτεί για τον ίδιο.

Το Μέρος Β' μπορεί να προσφέρει στην ερμηνευτική ανάγνωση του έργου, δίνοντας στοιχεία τόσο για το περιεχόμενο, τους χαρακτήρες και τις ιδέες του έργου όσο και για την τέχνη του συγγραφέα. Δίνονται βασικοί θεματικοί άξονες με βάση τους οποίους ο αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει πτυχές της νουβέλας όπως η ψυχογραφία και η ψυχολογική εξέλιξη των ηρώων.

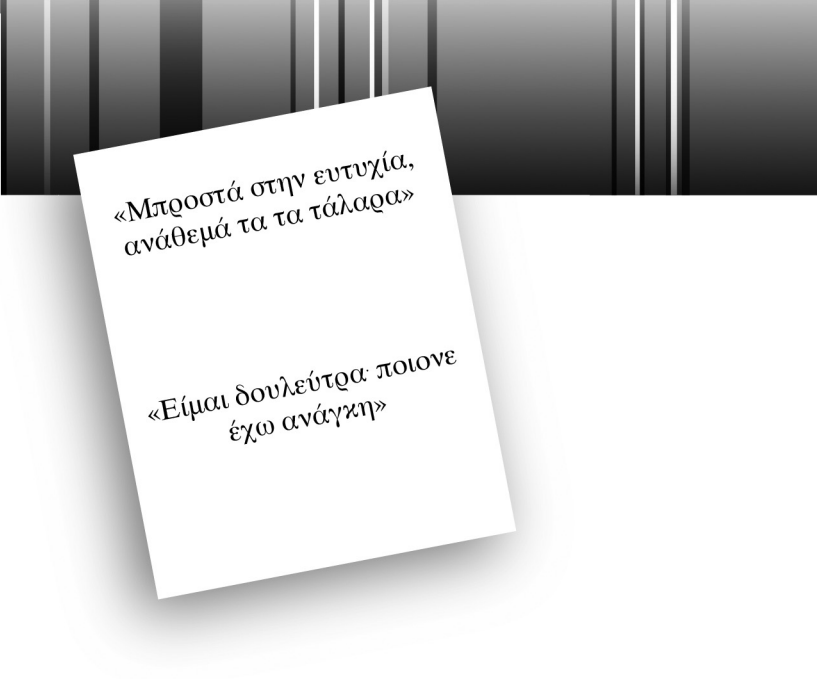
Το Μέρος Γ' προορίζεται να ενισχύσει τη διδασκαλία του έργου με στοιχεία που μπορούν να αξιοποιηθούν κατά τη διδακτική πράξη. Θα πρέπει να τονιστεί ότι το εγχειρίδιο αυτό δε φιλοδοξεί να εξαντλήσει την ανάλυση του έργου ή να προτείνει την ιδανική διδακτική προσέγγισή του. Μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει ένα βοήθημα για προβληματισμό του καθηγητή, ο οποίος με βάση τη δημιουργικότητα και την πρωτοβουλία του θα καθορίσει το περιεχόμενο και τον τρόπο της διδασκαλίας του. Επιδίωξή του θα πρέπει να είναι η οργάνωση της διδασκαλίας του, έτσι ώστε να βοηθήσει τους μαθητές του να προσεγγίσουν με ενδιαφέρον την *Τιμή και το Χρήμα* και να ανακαλύψουν τη λογοτεχνική γραφή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

Ευαγγελία Ζαβρίδου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Τιμή και το Χρήμα είναι ένα έργο που αναδύεται μέσα σε ένα πνεύμα ειλικρίνειας και αποδοχής. Στηριγμένο σε μια ιστορία αγάπης ανάμεσα σε δυο νέους διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, αποτελεί την εξιστόρηση μιας σειράς γεγονότων που διαδραματίζονται σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Είναι ένα έργο που ασχολείται με τις διαχρονικές αξίες που ορίζουν τον προσωπικό αγώνα του ανθρώπου και την πορεία του προς την αυτοπραγμάτωση. Καταδεικνύει τη διαδικασία ωριμότητας και εξύψωσης της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα από την υπέρβαση των ορίων της και εξυμνεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που παραμένει αλώβητη από το μαρό περίγυρο και υπερβαίνει τα στενά σύνορα του χώρου και του χρόνου μιας κοινωνίας και ενός τόπου. Ζωντανεύει με την τέχνη του λόγου την κοινωνία μιας άλλης εποχής, που αποδίδεται ρεαλιστικά και χωρίς περιττούς ρομαντισμούς. Αποτυπώνει τους χαρακτήρες με αντικειμενική διάθεση σε ένα ολοκληρωμένο σύνολο και παρουσιάζει τα γεγονότα με απαράμιλλη τέχνη. Αποτέλεσμα είναι όλα τα στοιχεία να συναποτελούν ένα έργο γραμμένο με ανθρώπινη ευαισθησία, ζυγισμένο και τοποθετημένο μέσα σε μια συγκεκριμένη ατμόσφαιρα, ένα έργο που έχει άρτιο και συνεκτικό αισθητικό αποτέλεσμα.

Η Τιμή και το Χρήμα είναι ένα έργο που εκφράζει τη συνείδηση ενός συγγραφέα που μελέτησε την εποχή του και τη μετέφερε στο χρόνο με τη λογοτεχνική του επιδεξιότητα και με συμπάθεια για τη μιζέρια μιας πικρής και θλιμμένης ζωής. Μέσα από το λιτό ύφος της αφήγησης ο Θεοτόκης αφήνει τα γεγονότα να μιλήσουν στην καρδιά του αναγνώστη κάθε εποχής, για να βιώσει το δράμα των ηρώων του, να προβληματιστεί και να κερδίσει από την ανάγνωση έναν καλύτερο εαυτό.

«Μπροστά στην ευτυχία,
ανάθεμά τα τα τάλαρα»

«Είμαι δουλεύτρια: ποιονε
έχω ανάγκη»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	3
Εισαγωγικό σημείωμα	5
Εισαγωγή	7

ΜΕΡΟΣ Α΄ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

1. Η ζωή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη	13
2. Εργογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη	16
3. Κείμενα για τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη	18

ΜΕΡΟΣ Β΄ Η ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ

Ερμηνευτική ανάγνωση του έργου	25
1. Η υπόθεση του έργου	26
2. Το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο του έργου	28
3. Τα πρόσωπα του έργου	31
4. Η ψυχογραφία στο έργο	38
5. Τεχνική και Αισθητική αξία του έργου	44
6. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του έργου	49
7. Οι αξίες του έργου	52
8. Η θέση της γυναίκας	54
9. Επίλογος	56

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

1. Γενικοί διδακτικοί στόχοι	61
2. Ειδικοί διδακτικοί στόχοι	61
3. Ενδεικτική κατανομή του διδακτικού χρόνου	62
4. Ενδεικτικές εργασίες	62
5. Διαθεματικές εργασίες	63
6. Ενδεικτικές ερωτήσεις	64
7. Φράσεις που μπορούν να σχολιαστούν	68
8. Δίστιχα που μπορούν να μελοποιηθούν	69
Βιβλιογραφία	70
Διαδικτυογραφία	71

Άποψη της πόλης της Κέρκυρας

ΜΕΡΟΣ

Α'

**Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ**

1. Η ζωή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη

Ο Στέφανος-Κωνσταντίνος (Ντίνος) Θεοτόκης γεννήθηκε στην οικία που διατηρούσε η οικογένειά του στην πόλη της Κέρκυρας, στις 13 Μαρτίου 1872. Ήταν ένα από τα δέκα παιδιά του Μάρκου-Αλούσιου Θεοτόκη και της Αγγελικής Πολυλά, ανεισιάς του Ιακώβου Πολυλά. Σε ηλικία 17 ετών, το 1889, γνώστης ήδη τριών ξένων γλωσσών (της Ιταλικής, της Γαλλικής και της Γερμανικής), αναχώρησε για το Παρίσι και γράφηκε στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου της Σορβόνης. Παρέμεινε στο Παρίσι για δύο χρόνια και στη συνέχεια επέστρεψε στην Κέρκυρα μέσω Βενετίας, όπου γνώρισε τη Βαρόνη Ερνεστίνη Μάλλοβετς φον Μάλλοβιτς συντ Κοσορ (Mallowetz von Mallowitz und Kossor). Αφού εγκατέλειψε τις σπουδές του, μαζί με τη σύζυγό του επέστρεψαν στην Κέρκυρα και εγκαταστάθηκαν στους Καρουσάδες.

Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης επηρεάστηκε αρχικά από τη γερμανική ιδεοκρατία και ιδιαίτερα από τον Νίτσε. Τρανή απόδειξη *Το Πάθος* (1899), που αποτελεί πιστή απήχηση του *Τάδε έφη Ζαρατούστρας* (1883-4). Γνωστή είναι και η φιλία του με τον ποιητή Λορέντζο Μαβίλη. Μαζί συμμετείχαν σε εθνικούς, απελευθερωτικούς αγώνες (όπως η επανάσταση της Κρήτης το 1896 και της Θεσσαλίας το 1897) και σε τοπικές πρωτοβουλίες (π.χ. εναντίον της απόφασης του δήμου της Κέρκυρας για την εγκατάσταση ρουλέτας στο νησί, το 1902).

Το 1898, συνοδευμένος από την οικογένειά του, βρισκόταν στο Γκράτς, όπου παρακολούθησε για διάστημα έξι μηνών πανεπιστημιακά μαθήματα. Το 1900 έχασε την κόρη του από μηνιγγίτιδα και αφοσιώθηκε στο έργο του. Συμμετείχε στη *Συντροφιά των Εννέα* και σχεδίαζε την οργάνωση ενός συνεδρίου δημοτικιστών στην Κέρκυρα με την παρουσία του Αλέξανδρου Πάλλη (1905). Παράλληλα, μετέφραζε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς όπως επίσης και από τα Σανσκριτικά *Βέδες* και αποσπάσματα επών απ' την ινδική λογοτεχνία. Επίσης δημοσίευσε μεταφράσεις όπως και τα πρώτα του πεζά στα περιοδικά της εποχής (*Η τέχνη* 1898-1916, *Ο Διώνυσος* 1901-1902, *Ο Νουμάς* 1904 -1916).

Στη συνέχεια παρακολούθησε για τέσσερα εξάμηνα μαθήματα στο πανεπιστήμιο του Μονάχου (1907- 1909). Επιστρέφοντας, συνδέθηκε με τον ποιητή Κωνσταντίνο Χατζόπουλο με τον οποίο αλληλογραφούσε, ανταλλάσσοντας ιδέες, ενώ το 1911 ψυχράνθηκε με τον Μαβίλη για ιδεολογικούς λόγους. Συμμετείχε στην ίδρυση του *Σοσιαλιστικού Ομίλου* και του *Αλληλοβοηθητικού Εργατικού Συνδέσμου Κερκύρας* (1910-1914), ενώ παράλληλα υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του κινήματος για τη χειραφέτηση των γυναικών. Η εποχή αυτή ήταν η πλέον παραγωγική και δραστήρια περίοδος του Κ. Θεοτόκη. Γνώστης δέκα γλωσσών πέραν των Ελληνικών, πέντε ομιλουμένων (Γαλλικά, Αγγλικά, Γερμανικά, Ιταλικά, Ισπανικά) και πέντε νεκρών (Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά, Εβραϊκά, Αρχαία Περσικά και Σανσκριτικά) εξέδωσε μεταφράσεις και δικά του αυτοτελή έργα στην Κέρκυρα (*Η τιμή και το χρήμα*, *Η Σακούνταλα του Καλιδάσα*), στην Τυβίγγη (*Τα Γεωργικά του Βιοργιλίου*) και στην Αλεξάνδρεια (*Το Νάλας και Νταμαγιάντη* από το ινδικό έπος *Μαχαμπαράτα*, σε μετάφραση Λ. Μαβίλη και συμπλήρωση δική του).

Το μεταφραστικό του έργο δεν περιορίζεται σε μεταφράσεις από τα Σανσκριτικά και τα Λατινικά αλλά εμπλουτίζεται με μεταφράσεις των θεατρικών έργων του Σαίξπηρ *Οθέλλος*, *Τρικυμία* και *Μακβέθ*, του φιλοσοφικού ποιήματος του Λουκρητίου *Περί Φύσεως* και έργων αρχαίων ελλήνων συγγραφέων. Αφού σχεδίασε το μυθιστόρημα *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* στις δύο αρχικές μορφές του, ολοκλήρωσε την *Ιστορία της ινδικής λογοτεχνίας*.

Το 1917 μετακόμισε στην Αθήνα, όπου του προσφέρθηκε η θέση του διευθυντού Λογοκρισίας από την οποία και παραιτήθηκε μετά από δύο μήνες (1917). Διορίστηκε προσωρινά ως έκτακτος υπάλληλος στην «Υπηρεσία Ξένων και Εκθέσεων» και οριστικά στην Εθνική Βιβλιοθήκη, αρχικά ως γραμματέας και έπειτα ως τμηματάρχης β' τάξεως (1918). Την περίοδο αυτή ήρθαν στο φως τα δοκιμότερα πεζά έργα του (*Κατάδικος*, *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*, *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*) και μεταφράσεις του από τον Γκαίτε (*Ερμάννος και Δωροθέα*), από τον Σαίξπηρ (*Άμλετ*, *Βασιληάς Ληρ*), από τον Φλωμπέρ (*Η κυρία Μποβαρύ*, δύο τόμοι) και από τον Russel (*Τα προβλήματα της Φιλοσοφίας*). Προσβεβλημέ-

νος από την επάρατη νόσο (1922) συνέχισε το συγγραφικό του έργο με το πεζό: «*Ο παπα Ιορδάνης Περίχαρος και η ενορία του*». Πρόλαβε να γράψει τις πρώτες τριάντα σελίδες. Πέθανε στο σπίτι του ζωγράφου Άγγελου Γυαλινά, στην Κέρκυρα, την 1η Ιουλίου 1923.

Χρονολόγιο της ζωής του:¹

- 1884 εξέδωσε με τον αδερφό του Κωνσταντίνο (σε ηλικία 14 χρόνων) την εφημερίδα *Ελπίς*.
- 1887 εξέδωσε μια μελέτη για τον ηλεκτροχημικό τηλεγράφο και έστειλε μια μελέτη για το κυβερνώμενο αερόστατο στη Γαλλική Ακαδημία των Επιστημών που επαινέθηκε.
- 1889 γράφτηκε στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης για σπουδές Φυσικομαθηματικών Επιστημών.
- 1897 έναρξη της βαθιάς φιλίας του με το Λορέντζο Μαβίλη, με τον οποίο πήρε μέρος στην κρητική επανάσταση και στον πόλεμο του 1897 και από τον οποίο υιοθέτησε το ενδιαφέρον του για τη σανσκριτική μυθολογία
- 1895 εξέδωσε ένα ρομάντζο στα Γαλλικά
- 1899 δημοσίευσε σε συνέχειες το «*Πάθος*» και το «*Πίστομα*» στο περιοδικό «*Τέχνη*» του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου
- 1902 επισκέφτηκε τη Ζάκυνθο με αφορμή τα εκατό χρόνια από τη γέννηση του Σολωμού και τον ίδιο χρόνο δημοσίευσε ένα άρθρο για το Σολωμό στην εφημερίδα Neue Presse της Βιέννης
- 1903 γνωρίστηκε με τη μετέπειτα στενή φίλη του Ειρήνη Δεντρινού
- 1904 δημοσίευσε στο Νουμά τη διατριβή του *Σανσκριτική και καθαρεύουσα*
- 1905 οργάνωσε συνέδριο δημοτικιστών στην Κέρκυρα με αφορμή την εκεί επίσκεψη του Αλέξανδρου Πάλλη. Οι καλεσμένοι επίσης Κωστής Παλαμάς, Γιάννης Ψυχάρης και Ιωάννης Γρυπάρης δεν παρευρέθηκαν
- 1907-1909 βρέθηκε στο πανεπιστήμιο του Μονάχου για σπουδές και επέστρεψε στην Κέρκυρα, όπου υποδέχτηκε το σοσιαλιστή Μαζαράκη. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του *Σοσιαλιστικού Ομίλου Κερκύρας* και κατόπιν του *Αλληλοβοηθητικού Εργατικού Συνδέσμου Κερκύρας*

¹ <http://www.magikokouti.gr/theotokis.htm>

- 1917 μετά την πώση της Αυστροουγγρικής μοναρχίας ο Θεοτόκης και η σύζυγός του καταστράφηκαν οικονομικά. Η υγεία του κλονίστηκε. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν πολύ δύσκολα λόγω της άθλιας οικονομικής του κατάστασης και της αρρώστιας του
- Το 1923 πέθανε στην Κέρκυρα αφήνοντας ανολοκλήρωτο το τελευταίο του έργο με τίτλο «Ο παπα Ιορδάνης περιήχαρος και η ενορία του»

2. Εργογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη

Α) Πεζογραφία

Vie de montagne 1895, Το βιος της κυράς Κερκύρας 1895, Η χάση του κόσμου 1899, Πάθος 1899, Juventus mundi 1900, Κερκύρα 1901, Το όνειρο του Σατνή 1901, Απελής 1904, Η τιμή και το χρήμα 1912, Κατάδικος 1919, Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα 1920, Ο παπα Ιορδάνης Περιήχαρος και η ενορία του 1922, Οι σκλάβοι στα δεσμά τους 1922, Κορφιάτικες ιστορίες 1935, Αγάπη παράνομη, Ιστορία της Ινδικής Λογοτεχνίας, Οι δύο αγάπες

Β) Μεταφράσεις:

Άμλετ του Σαίξπηρ, Ερμάνος και Δωροθέα του Γκαίτε, Η κυρία Μποβαρύ του Φλωμπέρ, Η τρικυμία του Σαίξπηρ, Μάκβεθ του Σαίξπηρ, Νάλας και Νταμαγιάντη από το ινδικό έπος Μαχαμπαράτα, Ο Οθέλλος του Σαίξπηρ, Περί Φύσεως (De Rerum Natura) του Λουκρητίου, Τα Γεωργικά του Βιργιλίου, Τα προβλήματα της Φιλοσοφίας του Russel, Το δράμα που συνέθεσε ο περιφήμος Καλιδάσας, το ονομαζόμενο ο Αναγνωρισμός της Σακούνταλας

Γ) Κριτικές:

«Ιστορία της Ινδικής Λογοτεχνίας»

Δ) Δημοσιεύσεις σε περιοδικά και εφημερίδες:

«Το βιος της κυράς Κερκύρας», «Πίστομα», «Πάθος», «Juventus mundi», «Κασσώπη», «Ακόμα;», «Υπόληψη», «Κάιν», «Απελής», «Τίμιος Κόσμος», «Ζωή του χωριού», «Η παντρεία της Σταλαχτής», «Οι δύο αγάπες», «Η τιμή και το χρήμα», «Αμάρτησε;», «Κοσμογο-

νία», «Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα (απόσπασμα), «Πόρτα Ριάλα», «Αγγελόκαστρο», «Ο δούλος του Παρράσιου», «Ο θάνατος ενός θεού», «Ιστορία πεθαμένη», «Στη μελωδία», «Αγάπη παράνομη» (απόσπασμα), «Ο παπα Ιορδάνης Περίχαρος και η ενορία του»

Ε) Ποιήματα:

«[Σονέτο]», «Πικρό άχ! για σε είναι τώρα...», «Τα σπλάχνα τόση λάβρα μώχει κάψει...», «Κυρά, που του άλλου κόσμου τα μυστήρια...», «Το σπάνιο μπλάβο δώρο...», «Πόσες φορές, κυρά μ' έχει μαγέψει...», «Βουλή άγνωρη της μοίρας σ' είχε φέρει...», «Στης ζωής το στενό μονοπάτι...», «Του άρου η ρόδα εκεί όπου συχνοτρέξει...», «Τα σονέτα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη», «Επτά ανέκδοτα σονέτα του Κ. Θεοτόκη», «Τα σονέτα του Θεοτόκη», «Ανέκδοτα σονέτα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη»

3. Κείμενα για τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη

«Ο Θεοτόκης είναι ο πεζογράφος και ο στοχαστής που οφείλουμε να τον φέρουμε πιο κοντά μας, προπάντων κοντά στους νεότερους, που τόσα χάνουν μέσα στη γενική διαφθορά. Πρέπει να διαβαστούν τα βιβλία του. Κι ακόμα, να εξηγηθεί τούτο το σημαντικό: ότι ο πεζογράφος αυτός, ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος, ο πρωτοπόρος κι ο κατήγορος, δεν έπαψε ούτε μια στιγμή να είναι ελεύθερη, αδούλωτη πνευματική μονάδα. Όταν πλησιάσουμε στο έργο του Θεοτόκη, και περισσότερο στον *Κατάδικο* και στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, θα νιώσουμε πολύ ζωνηρά το αιώνιο δράμα του γνήσιου πνευματικού ανθρώπου που ζει ολόκληρος στην εποχή του, που ανήκει στις δυνάμεις της προόδου και όλη η ζωή του είναι μια μάχη για την ελευθερία».

Πέτρος Χάρης, Μικρή Πινακοθήκη. Εκδ. Οίκος Γ. Φέξη, Αθήνα, 1963, σ. 24 - 25.

«Ο Θεοτόκης είναι ο πιο καθαρόαιμος εκπρόσωπος του κοινωνικού ρεαλισμού ανάμεσα στους συνοδοιπόρους του κι ο εισηγητής του κοινωνιστικού μυθιστορήματος, αυτός που διεύρυνε ουσιαστικότερα από κάθε άλλον σύγχρονό του τα όρια της ηθογραφίας και της έδωσε καινούργια αίγλη, διατηρώντας από τα χαρακτηριστικά του είδους μονάχα το πλαίσιο και χρωματίζοντας τη γλώσσα του με το κερκυραϊκό ιδίωμα, όπου οφείλει κι ένα μέρος απ' την εκφραστικότητα του ύφους του, έτσι ώστε ο όρος ηθογραφία να μη σημαίνει πια στην περίπτωσή του ό,τι συνήθως για πολλούς απ' τους προηγούμενους. Ο ουσιαστικός προβληματισμός του, η πνευματική ανησυχία και το πάθος του, κι απ' την άλλη μεριά, η θητεία του στον Νίτσε, στα ινδικά κείμενα, στον Φλωμπέρ, στον Μπαλζάκ, τον Ζολά, τον Μεριμέ, τον Ντοστογιέφσκι, τον Τολστόι και την άλλη ευρωπαϊκή λογοτεχνία και ταυτόχρονα η μελέτη του μαρξισμού και του σοσιαλισμού, αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες που τον οδήγησαν να διαμορφώσει τη συγγραφική του προσωπικότητα και να δώσει στο περιφρονημένο αυτό είδος, όπως θεωρείται από μερικούς ηθογραφία, βάθος και περιεχόμενο όχι λιγότερο ουσιαστικό απ' όσο της είχαν δώσει νωρίτερα ο Βιζυηνός κι ο Παπαδιαμάντης, ανακατεύοντας μέσα στο νατουραλισμό του αδιόρατες συμβολι-

στικές αποχρώσεις, ίσα - ίσα για να γίνει πιο υποβλητικός, βαθαίνοντας στην ψυχολογία των προσώπων και πλάθοντας ζωντανούς ανθρώπινους χαρακτήρες».

Κώστας Στεργιάπουλος, «Ο χαρακτήρας της πεζογραφίας του Θεοτόκη», στο Περιδιαβάζοντας. Στο χώρο της παλιάς πεζογραφίας μας. Τόμος Β', Εκδόσεις «Κέδρος», Αθήνα, 1986, σ. 171 - 172.

«Η προσφιλής τάση του Θεοτόκη να προξενεί στον αναγνώστη του φρίκη, η εμμονή του στην περιγραφή, με όλες της τις λεπτομέρειες, της κόλασης στην οποία βυθίζεται η, έστω και πραγματικά αξιοκαταφρόνητη, ύπαρξη του Καραβέλα, πηγάζουν από την πεποίθηση ότι την εξιλέωση θα διαδεχθεί η στιγμή της λύτρωσης και της δικαιοσύνης για τον άνθρωπο και την κοινωνία. Παρουσιάζοντας την κοινωνική κόλαση, ο Θεοτόκης ακολουθεί με ακρίβεια τα μεγάλα ίχνη του γερμανικού ανθρωπισμού, όπως εμπλουτίστηκε και από το ρωσικό μυθιστόρημα και ανοίγει στην πεζογραφία ένα δρόμο παράλληλο με εκείνον της ποίησης (του Παλαμά, κυρίως, στα χρόνια αυτά, του Σικελιανού και του Καζαντζάκη αργότερα), που και αυτή ήθελε να καταστρέψει τον κόσμο, σε ένα αποκορύφωμα εξιλέωσης, για να τον δει να ξαναγεννιέται καθαρός, παρθένος, σωστός. Με τον Καραβέλα η ηθογραφία έχει εξαντλήσει πλέον όλες της τις δυνατότητες, έχει τερατίσει την ιστορική της διαδρομή».

Mario Vitti, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1992, σ. 322.

«Η πεζογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη αναπτύσσεται σε πλάτος και σε βάθος, κατά τη φορά και την έννοια ομόκεντρων κύκλων. Πώς συστοιχεί με την εμπειρία της ζωής και την ιστορία του τόπου του αυτή η μεταφορά; Και τι σημαίνει ακριβώς, στη γενική διατύπωση και στους επιμέρους όρους, ο προσδιορισμός: ανάπτυξη-ανάπτυξη σε πλάτος και βάθος-ομόκεντρη ανάπτυξη σε πλάτος και σε βάθος; [...]

Ακριβώς αυτή η συστοιχία των θεμάτων και της γραφής του προς τη ζωή, και των δύο μαζί προς την ιστορία, εκφράζει και η πεζογραφία του. Μαρτυρεί και αυτή, εκτός από την απόστασή της από την παράδοση - λ.χ. του ιστορικού μυθιστορήματος -, την παραιτή-

σή της από την αρχική επένδυση ξένου κλίματος και ύφους, μ' όλες τις σχετικές συνέπειες: την απομάκρυνση από κάθε νεωτεριστική χειραγώγηση από την Ευρώπη, την καταστάλαξη στα γηγενή και τα στοιχειώδη και την προσαρμογή της τεχνικής και της γλώσσας της προς τις αναζητήσεις της περιφερειακής κοινωνίας μας, πέρα από τη βαρύνουσα παράδοση και δώθε από τις σπασμωδικές καινοτομίες του μητροπολιτικού μας κέντρου.

Α) Βιολογικός κύκλος: πρόγονοι και οικογενειακή περιπέτεια

Στην περίπτωση του παρακολουθούμε να εκφυλίζεται μια μακροαίωνα θεωρία ζωής: Αριστοκρατισμός, που ζητά προσεδάφιση και άτυπος γάμος, που διψά για αναπλήρωση. Στην «ήττα της ζωής» αντιστρατεύεται επίπονα η άλλη βιοπάλη, του πνεύματος.

Β) Πνευματικός κύκλος: σπουδές και μόρφωση

Γενικά αυτοδίδαχτος, με μια ελεύθερη, αλλά σταθερά εμβαθύνουσα, καλλιέργεια. Και πνευματική πολυπραγμοσύνη, που διαρκώς αποφορτίζεται ή εξακτινώνεται χωρίς και να διασπάται. Αποφορτιστής και συνδετικός της αρμός, η ιδεολογική του συγκρότηση.

Γ) Ιδεολογικός κύκλος: ιδεολογικές μεταπτώσεις και πολιτική

Είναι η συγκρότηση και το δράμα ενός ιδεολόγου προδρόμου. Παρακολουθούμε τις μεταπτώσεις του ως την καθίζησή του σε ανθρωπιστικά ενδιαφέροντα ιστορικής σκοπιμότητας. Του μένει, αντιστάθμισμα και δικαίωσή του, οριστικά η δημιουργία.

Δ) Δημιουργικός κύκλος: συγγραφική σταδιοδρομία

Εδώ θα κρατήσουμε, σαν συμπέρασμα, πως η συνάρτησή της με τους προηγούμενους κύκλους μαρτυρεί χαρακτηριστική παραίτηση και συνέπεια. Παραίτηση από τα ξένα εφόδια και συνέπεια ζωής και δημιουργίας. Πράγμα που εξηγεί και το χαρακτήρα του έργου του. Εξηγεί την προσήλωσή του στην ιθαγένεια, στην κοινωνική ιστορία του τόπου και την ηθική, γενικότερα, της λογοτεχνίας. Διαπίστωση, που θα οδηγήσει στις ορίζουσες της πεζογραφίας του.

Γιάννης Δάλλας, «Γνώση και ανάγνωση της πεζογραφίας του Κ. Θεοτόκη - η αποκατάσταση μιας επαφής», περ. «Διαβάζω». Τ. 14, 1978

«Ογδόντα χρόνια μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη (1η Ιουλίου 1923) και η πνευματική φυσιογνωμία του Κερκυραίου λογοτέχνη, γνωστού από έργα του όπως «*Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*», παραμένει επίκαιρη. Συγγραφέας με ισχυρή προσωπικότητα, στα χρόνια της γενιάς του Παλαμά, σημάδεψε με την εργοβιογραφία του την ελληνική διανόηση των αρχών του 20ού αιώνα. Η δύναμη της πέννας του εξακολουθεί να προκαλεί το φιλολογικό ενδιαφέρον και, παρ' ότι αγνοήθηκε από τη «γενιά του '30», θεωρείται σταθερός-συνειδητός υποστηρικτής των ιδεολογικών πεποιθήσεών του που συνάμα καλλιέργησε αδιάπτωτα τη συγγραφική τέχνη του».

Βασίλης Ρούβαλης, «Ο Κ. Θεοτόκης του κοινωνικού μυθιστορήματος», *Ελευθεροτυπία*, 12/07/2003

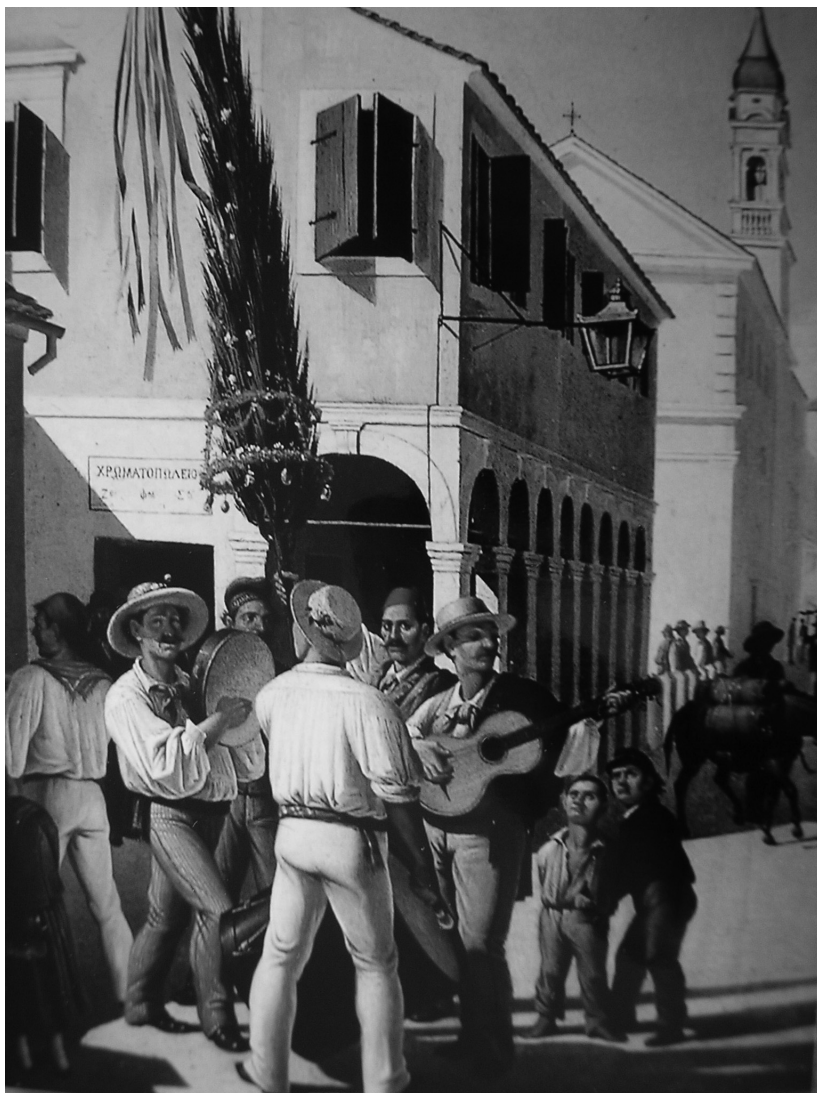

Η Κέρκυρα. Ξυλογραφία από το περιοδικό ΕΣΠΕΡΟΣ, 1882

ΜΕΡΟΣ

Β'

**Η ΤΙΜΗ ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΗΜΑ**

Αποκριά στην Κέρκυρα. Πίνακας του Χαράλαμπου Παχή

Ερμηνευτική ανάγνωση του έργου

Η Τιμή και το Χρήμα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη είναι ένα εκτενές διήγημα (νουβέλα) που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά σε συνέχειες στο περιοδικό *Νουμάς* από τον Αύγουστο ως το Δεκέμβριο του 1912 και εκδόθηκε αυτοτελώς το 1914. Το διήγημα μελετήθηκε για τους σκοπούς της εργασίας αυτής στην έκδοση του 1993 του εκδοτικού οίκου Νεφέλη. Η έκδοση είναι σε πολυτονική γραφή και την στολίζουν έξι εικονογραφίες χαραγμένες από το Μάρκο Ζαβιτζιάνο και εμπνευσμένες από αποσπάσματα του έργου.

Το έργο *Η τιμή και το χρήμα* μπορεί να προσεγγιστεί καλύτερα μέσα από το πρίσμα της έκφρασης ενός περίκλειστου κόσμου και κύκλου ζωής, όπως φαίνεται στο εκδοτικό σημείωμα του έργου του Θεοτόκη *Κατάδικος*. Η ζωή αυτή μπορεί να εξεταστεί τόσο σε ιστορικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Ο συγγραφέας ζει μια ζωή χωρίς τα παλιά της προνόμια, που αντικατοπτρίζει την ιστορία του τόπου του, όταν μετά την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα έχασε τα ξένα κέντρα αναφοράς και περιορίστηκε στη βάση της, υποχρεωμένη σε χαμηλότερα ανοίγματα και στην αναγκαιότητα της στενόχωρης ελληνικής πραγματικότητας. Ο Θεοτόκης λοιπόν σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και προσγειώνεται στην εντοπιότητα, τη βιοπάλη και τα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας. Η πεζογραφία του εκφράζει τη συστοιχία αυτή των θεμάτων και της γραφής του προς τη ζωή και προς την ιστορία. Μαρτυρεί «*την απομάκρυνση από κάθε νεωτεριστική χειραγώγηση από την Ευρώπη, την καταστάλαξη στα γηγενή και τα στοιχειώδη και την προσαρμογή της τεχνικής και της γλώσσας της προς τις αναζητήσεις της περιφερειακής κοινωνίας μας, πέρα από τη βαρύνουσα παράδοση...*»² Ο Θεοτόκης ήδη από τα πρώτα του διηγήματα δείχνει τη μεταστροφή του προς το περιβάλλον και την εποχή του, κάτι το οποίο εξελίσσεται στα μεγάλα του πεζογραφήματα στα οποία ανήκει και *Η τιμή και το χρήμα* του 1911-12, η οποία χαρακτηρίζεται «*συνεπτυγμένη νουβέλα*».³

² Γ. Δάλλας, Αποκατάσταση επαφής με την πεζογραφία του Κ. Θεοτόκη [Κατάδικος], Αθήνα: Νεφέλη, 1990, σ.164

³ ο.π., σ.170

Μέσα από το κείμενο ο συγγραφέας περιγράφει παραστατικά τους διάφορους χαρακτήρες της ιστορίας και ακολουθώντας την τεχντροπία του ρεαλισμού προβάλλει την κοινωνική αδικία, τη διαφθορά και την εξάρτηση των ανθρώπων από το χρήμα. Ο Θεοτόκης επηρεάστηκε έντονα από τον κόσμο της Κέρκυρας, όπως τον έζησε ο ίδιος. Μετά την εγκατάστασή του στην Κέρκυρα, απομονώθηκε στο εξοχικό της οικογένειάς στους Καρουσάδες και με τη βοήθεια του Μαβίλη μπήκε στον κύκλο των νέων διανοουμένων του νησιού στον οποίο ανήκε και η Ειρήνη Δεντροινού. Σε αυτήν αφιέρωσε τη συγκεκριμένη νουβέλα γράφοντας: «Ξέρω, ευγενικιά Κυρία, πόσο συγκινούν την τρυφερή καρδιά Σας όλες αυτές οι δυστυχίες, κ' έχω για τούτο την ελπίδα πως θα Σας φχαριστήσει λιγάκι το ταπεινό μου διήγημα, αν όχι σαν έργο τέχνης, αλλά τουλάχιστο σαν κάτι σύμφωνο ίσως με τα φιλόφροντα ιδανικά Σας, τη βαθιά Σας μόρφωση και τη λαμπρή Σας ευφυία που όλοι όσοι Σας ξέρουν δεν μπορούν παρά να τη θαυμάζουν»⁴

Η επίδραση του Λορέντζου Μαβίλη ήταν πολύ σημαντική για το Θεοτόκη, όπως αναφέρει ο αδελφός του Σπυρίδων Θεοτόκης, ο οποίος γράφει: «ήταν μια γνωριμία που δεν άργησε να γίνει φιλία και αργότερα δεσμός. Ένας δεσμός, στηριγμένος σε σπάνια ψυχική επαφή.»⁵ Ο ίδιος χαρακτηρίζει το Μαβίλη: «Πάντοτε απογοητευμένος από την κατάσταση της πολιτικής διαφθοράς και της έλλειψης εθνικής υπερηφάνειας στον τόπο μας, ζητούσε και βοηθούσε κάθε εποικοδομητική αντίδραση».⁶ Η επίδραση αυτή ίσως να επηρέασε σημαντικά και το γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο κινείται το συγκεκριμένο έργο.

1. Η υπόθεση του έργου

Στο Μαντούκι, ένα φτωχικό παραλιακό προάστιο της Κέρκυρας, ένας αριστοκράτης νέος, ο Αντρέας Ξης, ξεπεσμένος οικονομικά ασχολείται με το παράνομο - για την εποχή - λαθρεμπόριο ζάχα-

⁴ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ.10

⁵ Σπ. Θεοτόκης, *Τα νεανικά χρόνια του Κωνσταντίνου Θεοτόκη*, σ. 76

⁶ ο.π., σ. 76

ρης, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τα χρέη που δημιούργησε ο πατέρας του. Ένα πρωινό κυνηγημένος από την αστυνομία ζητά τη βοήθεια της φτωχής και εργατικής σιορα Επιστήμης, γυναίκας του μέθυσου Τρίνκουλου, που κυβερνάει το σπίτι, για να αποφύγει τη σύλληψη. Η φτωχή γυναίκα απαιτεί μέρος των κερδών, για να κρύψει το παράνομο εμπόρευμα και το κάνει μετά την παρότρυνση της μεγαλύτερης κόρης της, της Ρήνης. Κατά τη συνδιαλλαγή ο Αντρέας ερωτεύεται την όμορφη και άξια κόρη της και φουντώνει ανάμεσά τους ένα αγνό ειδύλλιο, ασυμβίβαστο για το κοινωνικά δεδομένα της εποχής, αφού τότε οι άνθρωποι ανήκαν σε αυστηρά διαχωρισμένες κοινωνικές τάξεις.

Η μάνα της Ρήνης (η σίορα Επιστήμη η Τρινκούλαινα) αρνείται να δώσει τα εξακόσια τάλαρα που ζητάει ο Αντρέας ως προίκα, με αποτέλεσμα η αγάπη των δύο νέων να φαίνεται ότι θα σβήσει. Όταν ο Αντρέας μαθαίνει ότι η Ρήνη ετοιμάζεται να παντρευτεί άλλον, επιστρέφει και την πείθει να τον ακολουθήσει στο σπίτι του, κάτι που δεν προλαβαίνει να ανατρέψει η μητέρα της και που έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια της τιμής της, καθώς το ζευγάρι ζει αστεφάνωτο. Όταν η Ρήνη μένει έγκυος και εκτεθειμένη στο στενό και συντηρητικό περιβάλλον του νησιού, ο Αντρέας ζητά ακόμη μεγαλύτερη προίκα, την οποία η σίορα Επιστήμη δε δέχεται να δώσει. Παράλληλα ο θείος του Αντρέα, ο Σπύρος, του προξενεύει μιαν άλλη, πλούσια νύφη και αυτός φαίνεται να αμφιταλαντεύεται. Η σίορα Επιστήμη δέχεται την επίσκεψη του Σπύρου, ο οποίος της ζητά χίλια τάλαρα για προίκα της Ρήνης. Αυτή επιμένει ότι μπορεί να δώσει μόνο τριακόσια. Όταν ο Αντρέας μαθαίνει την απάντησή της, αποφασίζει να δουλέψει, για να ξεχρεώσει το σπίτι του, που πρόκειται να πουληθεί. Εγκαταλείπει τη Ρήνη, ταξιδεύει στα καράβια, για να κερδίσει χρήματα μέσα από παράνομες εμπορικές δραστηριότητες.

Η σίορα Επιστήμη με αποφασιστικότητα και θέληση αναζητεί τον Αντρέα στην αγορά, όπου πουλάει ψάρια. Του ζητά να συζητήσουν, επιδιώκοντας να τον πείσει να παντρευτεί τη Ρήνη και να αποκαταστήσει έτσι την υπόληψή της. Αυτός δε δέχεται και τη διώχνει. Στην απελπισία της αρπάζει ένα μαχαίρι και τον χτυπά στο μπράτσο. Καθώς τη συλλαμβάνουν οι αστυνομικοί, πετά το κλειδί

του κομού όπου φυλάει τα χρήματα στον Αντρέα, λέγοντάς του να πάρει το ποσό που ζητά. «*Μη μου χάσεις το σπίτι μου. Πάρ' το κλειδί του κομού και σύρε να σου τα δώκει όλα όσα έχω ο άντρας μου· στην τράπεζα είναι βαλμένα στ' όνομά του. Όλα, όλα· μόνο διαφέντεψέ με στο δικαστήριο. Ανάθεμά τα τα τάλαρα!*»⁷

Ο Αντρέας χαρούμενος τρέχει στην αγαπημένη του, η οποία όμως αρνείται να τον παντρευτεί πια, δηλώνοντας ότι θα ζήσει μόνη της, αυτόνομη και ανεξάρτητη, στηριζόμενη στην εργασία και τη θέλησή της. «*Ω τι έκαμες!... Για λίγα χρήματα ήσουν έτοιμος να με πουλήσεις, και χωρίς αυτά δε μ' έπαιρνες. Πάει τώρα η αγάπη. Επέταξε το πουλί!*»⁸ Αφού συνειδητοποίησε ότι η αγάπη της έγινε αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής, αποφασίζει να μεγαλώσει μόνη της το παιδί που θα φέρει στον κόσμο, αντιμετωπίζοντας τη νέα και σκληρή πραγματικότητα. «*Θα πάω σε ξένα μέρη, σε ξένο κόσμο, σ' άλλους τόπους· θα δουλέψω για με και για να κουνάρησω το παιδί που θα γεννηθεί.*»⁹

2. Το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο του έργου

A) Η κοινωνία

Το έργο *Η τιμή και το χρήμα* διαδραματίζεται στην Κέρκυρα του 19ου αιώνα και η εικόνα της κοινωνίας αυτής απεικονίζεται ανάγλυφα μέσα στο έργο. Τα χαρακτηριστικά της είναι τόσο η γραφική όψη μιας παλαιότερης εποχής όσο και η νοσηρή όψη μιας διεφθαρμένης κοινωνίας. Ο κοινωνικός βίος διαφαίνεται μέσα από τις συζητήσεις των εργατών στην ταβέρνα με τα τραγούδια της αγάπης και του πόνου της απλής ζωής, τα αγνά ειδύλλια, την αλληλεγγύη των ανθρώπων και τις κυριακάτικες συναντήσεις των γυναικών με τις αναφορές στις απλές καθημερινές έγνοιες (σ. 33, 45). Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι είναι μια κοινωνία απλοϊκή, που όλα της τα προβλήματα σκεπάζονται από τους ήχους της μουσικής. «*Οι δύο συντρόφοι του 'καναν ο ένας σιγόντο, ο άλλος αμπάσσο· και στες*

⁷ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ.100

⁸ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 103

⁹ ο.π. σ. 103

τελευταίες νότες όλη η ταβέρνα τον εσυνόδεψε σε διάφορες φωνές, βαστώντας στα τελευταία για πολλήν ώρα το ίσιο».¹⁰ Παράλληλα αναδύεται η άλλη όψη με την πολιτική διαφθορά, την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων, την άνιση κατανομή του πλούτου, την καταφυγή στην παρανομία και την ηθική διαφθορά, τη χρησιμοποίηση των προσωπικών διασυνδέσεων με σκοπό την εκμετάλλευση της πολιτικής κατάστασης και το κυνήγι του κέρδους.

Στο πολιτικό επίπεδο βλέπουμε να υπαινίσσονται η κάλυψη των παρανομιών των ευνοούμενων πολιτών από τους πολιτικούς (σ. 26,29,34), οι καταχρήσεις του δημοσίου χρήματος (σ. 30), η οικονομική αφαίμαξη της χώρας με την επιβολή δυσβάσταχτων φορολογιών. Στο επίπεδο της κοινωνίας ο λαός διαχωρίζεται σε δύο κοινωνικές τάξεις, την ανώτερη τάξη των πλούσιων αριστοκρατών και την κατώτερη των φτωχών ανθρώπων του λαού, με έντονα καθορισμένα όρια που δεν επιτρέπουν επιμειξίες (σ.28), οι οποίες θεωρούνται ντροπή και ξεπεσμός. Η μόνη περίπτωση στην οποία επιτρέπεται ο γάμος ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών τάξεων είναι όταν το άτομο από την κατώτερη τάξη έχει μεγάλη οικονομική επιφάνεια (σ. 31). Συχνά οι φτωχοί αναγκάζονται να καταφεύγουν στην παρανομία, με πιο συχνή μορφή το λαθρεμπόριο, για να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες ή τα χρέη τους. Γενικά επικρατεί η ηθική διαφθορά με σκοπό την αντιμετώπιση των οικονομικών αδιεξόδων ή την αποκατάσταση της «τιμής».

Το κοινωνικό αυτό πλαίσιο με τις συγκεκριμένες οικονομικές ανάγκες και κοινωνικούς θεσμούς φαίνεται να καθορίζει τη ζωή, την ηθική αντίληψη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων που βρίσκονται δέσμοι σ' αυτό. Αποτέλεσμα είναι το πλαίσιο αυτό του κοινωνικού περιγύρου να αποτελεί και την αιτία της δυστυχίας τους.

B) Ο χώρος του διηγήματος

Στο έργο *Η τιμή και το χρήμα* ο Θεοτόκης περιγράφει με πιστότητα τους ανθρώπους και την ατμόσφαιρα του Μαντουκιού, στο οποίο διαδραματίζεται το διήγημα. Μέσα από το έργο σπαρταρά τόσο

¹⁰ ο.π. σ. 28

αληθινή η ζωή του Μαντουκιού, ενός παραθαλάσσιου προαστίου της Κέρκυρας, με κατοίκους ναυτικούς, παλικαράδες και λαθρέμπορους την εποχή που η Ήπειρος ήταν τουρκική. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του κόσμου σε μια συγκεκριμένη στιγμή της μέρας στο απόσπασμα:

«Κάθε βράδι πολλοί μαστόροι που ασκόλαιναν από το έργο τους ερχόνταν από τη χώρα στο προάστιο: χτιστάδες με τα παλιά ξερά μισοκάπελά τους, τα ρούχα τους, τα ποδήματά τους ασβεστωμένα· μαραγγοί με τες καθημερινές τους φορεσιές· εργάτες από τα διάφορα εργοστάσια σκεφτικοί, λιγνοί, και σαν αλαλιασμένοι από τους κρότους της μηχανής· ξυπόλυτοι χαμάληδες, βαρκάρηδες, χωριάτες, κι άλλοι ανθρώποι κάθε τέχνης· κ' είχε αυτήν την ώρα ο δρόμος ζωή, γιατί κιάλας επηγαινοερχόνταν πολλά αμάξια και κάρα της εξοχής και της χώρας. Άλλοι επήγαιναν σπίτι τους, άλλοι στην ταβέρνα για να δειπνήσουν και να ξεφαντώσουν με τους συντρόφους τους.»¹¹

Επίσης ζωντανεύει και η ζωή της αγοράς της πόλης, του Μαρκά, *«ώστε οι Κερκυραίοι δεν αναγνωρίζουν μονάχα τους τύπους των λαθρεμπόρων του Μαντουκιού, και τους ανθρώπους της ταβέρνας ή τον τρόπο που φερνότανε τότες το αρχοντολόι προς το λαό, μα και ωρισμένα άτομα, πιστά ζωγραφισμένα, με τη χαρακτηριστική φρασεολογία τους και άλλες ιδιότητές τους, τόσο που θαρρούν πως τα βλέπουν και τ' ακούνε ζωντανά, να μιλούν απέναντί τους»*.¹² Στο έργο αναγνωρίζονται ακόμη γεγονότα που έγιναν και υπαινίσσεται ο Θεοτόκης, όπως το πασάλειμμα ενός δικαστή στην αγορά¹³ και η υποστήριξη του λαθρεμπορίου από την κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη.¹⁴

Το αφήγημα ξεκινά με τη γλαφυρή περιγραφή του φτωχικού σπιτιού της ακούραστης σιόρα Επιστήμης. Η μάνα ξυπνά την κόρη

¹¹ ο.π. σ. 23

¹² Αιμ. Χουρμούζιος, Κωνσταντίνος Θεοτόκης *Ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα, Ο άνθρωπος - Το έργο*, Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων, 1979, σ. 95

¹³ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 100

¹⁴ ο.π., σ. 19/20

της, παρακινώντας την ν' αρχίσει τις καθημερινές δουλειές του σπιτιού και το μπλέξιμο των καλαθιών, που θα φέρει περισσότερα χρήματα στο ταμείο της οικογένειας. Παρουσιάζεται η καθημερινή σκληρή ζωή των φτωχών ανθρώπων, όπως η σίορα Επιστήμη, που δουλεύει στο εργοστάσιο αλλά και η ριψοκίνδυνη δουλειά των λαθρεμπόρων, που εκμεταλλεύονται την πολιτική κατάσταση και τη διαφθορά που υπάρχει, για να πλουτίσουν. Στη συνέχεια αποδίδεται το ίδιο παραστατικά η ατμόσφαιρα της ταβέρνας με τα τραγούδια και τα πειράγματα των θαμώνων κι αλλού η απλή καθημερινή ζωή στα σοκάκια της πόλης με τις κουβέντες των απλών γυναικών. Η ρεαλιστική απεικόνιση του χώρου είναι χαρακτηριστική, όταν ζωντανεύει η αγορά της πόλης με την πιστή περιγραφή της συνάντησης του Αντρέα με τη μάνα της Ρήνης, τα σχόλια των εργαζομένων και των περαστικών.

3. Τα πρόσωπα του έργου

Μέσα στο έργο *Η Τιμή και το Χρήμα* διαφαίνεται έντονα η ψυχολογική ικανότητα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη ως συγγραφέα που πλάθει ανέργιους τους χαρακτήρες του έργου του. Τα πρόσωπα παρουσιάζονται με δυναμικό τρόπο μέσα από τη συμπεριφορά τους, τις πράξεις τους, τα λόγια και τις σκέψεις τους, με αποτέλεσμα οι χαρακτήρες του έργου να διαγράφονται ανάγλυφα, καθώς εξελίσσεται η ιστορία. Παρουσιάζονται ζωντανά, πειστικά και αυθύπαρκτα τα πρόσωπα, με καθαρό το περίγραμμα και τις ιδιομορφίες της ιδιοσυγκρασίας τους. Ο συγγραφέας, πιστός στις αρχές της νατουραλιστικής τεχνοτροπίας, διεισδύει στις ψυχές των ηρώων του και περιγράφει λεπτομερειακά τις αντιδράσεις τους.

Γενικά μπορεί να διατυπωθεί ότι τα πρόσωπα του έργου παρουσιάζονται ως μοιραία θύματα των περιστάσεων και ενός άδικου κοινωνικού συστήματος. Είναι υποταγμένα στις απαιτήσεις μιας πλοκής που εξαρτά τη μοίρα τους από το κοινωνικό σύστημα και τη διάρθρωση της κοινωνίας. Οι ίδιοι δε φαίνεται να έχουν προσωπική ευθύνη για τη δυστυχία τους. Βασικά πρόσωπα είναι οι δύο γυναίκες και ολόκληρο το έργο αποτελεί έναν ύμνο στην αποφασιστικότητα, την αγωνιστικότητα και το ήθος τους. Τα αντρικά πρό-

σωπα απεικονίζονται ανίκανα να σπάσουν τα δεσμά τους, αφού είναι παραδομένα είτε στις ανθρώπινες αδυναμίες είτε στις κοινωνικές προκαταλήψεις.

Ι. Η σιόρα Επιστήμη είναι ένας γνώριμος τύπος στην πεζογραφία της εποχής. Είναι μια γυναίκα που έχει επωμιστεί όλες τις ευθύνες της διακυβέρνησης της οικογένειάς της, αφού ο άντρας της παρουσιάζεται ανίκανος και άσωτος. Οδηγημένη από την ανάγκη, ανέπτυξε έναν υπολογιστικό χαρακτήρα με κέντρο της συνείδησής της το χρήμα. Η σπουδαιότερη έγνοιά της είναι τα οικονομικά της οικογένειάς της. Διαχειρίζεται με ικανότητα τα οικονομικά, αποταμεύει χρήματα για την αποκατάσταση των παιδιών της, αρνείται να ξεφύγει από τον προγραμματισμό που η ίδια έχει κάνει και ελέγχει πλήρως το οικογενειακό ταμείο. Παρουσιάζεται ως μια γυναίκα δυναμική και αυταρχική, που εκμεταλλεύεται κάθε ευκαιρία για να αυξήσει τα έσοδά της, αποφεύγοντας ή περιορίζοντας στο ελάχιστο κάθε δαπάνη. Είναι άξια, προκομμένη και υπεύθυνη, αφού εργάζεται με όλες τις δυνάμεις της και αφιερώνει τη ζωή της στην προσφορά προς την οικογένειά της. Χαρακτηρίζεται από ψυχραιμία και ετοιμότητα ιδιαίτερα όταν οι λαθρέμποροι της προτείνουν να συνεργαστεί μαζί τους. Παρουσιάζεται δίκαιη απέναντι στα παιδιά της, γιατί δε θέλει να αδικήσει κανένα όσον αφορά την οικονομική αποκατάστασή τους στο μέλλον.

Απέναντι στο θέμα των δύο αξιών (τιμή και χρήμα), τις οποίες πραγματεύεται το έργο, φαίνεται να παρουσιάζει μια συμπεριφορά που μπορεί να χαρακτηριστεί αντιφατική. Η τιμή για αυτήν παίρνει αρχικά τη μορφή της προσφοράς των οικονομικών πόρων στην οικογένειά της, της εξασφάλισης των παιδιών της και της προστασίας της τιμής της κόρης της. Στη συνέχεια παίρνει τη μορφή της αποκατάστασης της προσβεβλημένης τιμής της Ρήνης, η οποία στο τέλος γίνεται ακόμα και με παρέκκλιση από τον οικονομικό προγραμματισμό της. Σ' όλο το έργο η σιόρα Επιστήμη δίνει μεγάλη αξία στο χρήμα, που αποτελεί το σκοπό της ζωής της, γι' αυτό και συνεργάζεται με τους λαθρέμπορους. Παράλληλα όμως αναγνωρίζει την αξία της τιμίας και επίπονης εργασίας ως μέσου αντιμετώπισης των αναγκών της ζωής.

Η σιόρα Επιστήμη δεν έχει ταξική συνείδηση και φαίνεται να αποδέχεται μοιραία την ανισότητα της δοσμένης κατάστασης πραγμάτων, μέσα στην οποία έχει ενταχθεί και στην οποία έχει αφομοιωθεί. «Έτσι έκαμε ο Θεός τον κόσμο του... κ' εμείς οι φτωχοί θα ζήσουμε με τσοι πλούσιοι»¹⁵. Αναφερόμενη στην ύπαρξη μιας πλούσιας τάξης, γίνεται συνήγορός της λέγοντας: «είναι ο ψωμοδότης του φτωχού εκατό γυναίκες και κοπέλες κ' εκατό άντρες ζούνε από τα χέρια του».¹⁶ Αναγνωρίζει έτσι την προσφορά της ανώτερης τάξης προς τα άτομα της κατώτερης τάξης και δικαιολογεί την κοινωνική ανισότητα που επικρατεί στον κόσμο της. Ίσως γιατί πιστεύει πως όλα καθορίζονται από τη μοίρα, μια ανώτερη δύναμη στην οποία κανείς δεν μπορεί να εναντιωθεί. «Κ' η δυστυχησμένη η κόρη δεν είχε φταιξει, γιατί μια δύναμη ανώτερη, η μοίρα, την είχε ρίξει στα χέρια του, καθώς ο αέρας παίρνει από τα δέντρα τα φύλλα και φουσκώνει τα αφρισμένα τα κύματα».¹⁷

Παρουσιάζεται επίμονη στο δικό της τρόπο δράσης, στο δικό της υπολογιστικό αγώνα, που πάνω από όλα είναι ένας αγώνας προσωπικός. Η σιόρα Επιστήμη εκφράζει το νέο -για την εποχή της- τύπο της Ελληνίδας γυναίκας, που φορτώνεται στους ώμους της όλα τα βάρη της οικογένειας και προσπαθεί να ξεπεράσει τη μοίρα της με το μόχθο, την καθημερινή προσπάθεια αλλά και την εκμετάλλευση κάθε ευκαιρίας που συναντά στο δρόμο της.

Η σιόρα Επιστήμη παραγνωρίζει τον άντρα της, αφού φαίνεται ανάξιος να στηρίξει οικονομικά την οικογένειά του. Τον προσβάλλει (σ. 14) και αρνείται ν' ακούσει τις συμβουλές του, όταν την παρακινεί να δώσει τα χρήματα και να αποκαταστήσει την κόρη της με ένα γάμο με τον αγαπημένο της (σ. 75).

II. Ο Αντρέας είναι το άτομο που εκμεταλλεύεται όλες τις δυνατότητες που του παρέχει η παρασιτική κοινωνία της εποχής και η κομματική προστασία, για να κερδίσει χρήματα. Απώτερός του σκοπός φαίνεται να είναι η αποκατάσταση της οικονομικής κατάστασης και του ονόματος της οικογένειάς του. Παρουσιάζεται να

¹⁵ ο.π., σ.34

¹⁶ ο.π., σ. 35

¹⁷ ο.π., σ.73

έχει σταθερά συναισθήματα, αλλά η συμπεριφορά του παρουσιάζει διακυμάνσεις και πολλές φορές είναι αντίθετη με τα συναισθήματά του. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι δέχεται ταυτόχρονα πιέσεις από την αριστοκρατική του τιμή και την ανάγκη του χρήματος, όταν θα πρέπει να χειριστεί ζητήματα της καρδιάς. Αποτέλεσμα είναι να παραπαίει ανάμεσα σε δυο στάσεις ζωής.

Είναι ένας χρωμένος αριστοκράτης που συνθλίβεται ανάμεσα στην τιμή της τάξης του, στην αγάπη και την ανάγκη του χρήματος. Αγαπάει ειλικρινά την όμορφη Ρήνη, παρόλο που γνωρίζει ότι δεν είναι εύπορη. Στη συνέχεια όμως, πεσμένος από το χρέος του πατέρα του και θεωρώντας το γάμο ως μια ευκαιρία για να απαλλαγεί από τη δεινή οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκεται, ζητάει επίμονα μεγάλη προίκα από τη σίορα Επιστήμη. *«Μα, σίορα Επιστήμη, ξέρεις την περίληψη του σπιτιού μου. Ο κακομοίρης ο πατέρας μου μ' άφηκε χρέγια που ολοένα τα πλερώνω· τι να πρωτοκάμω μ' αυτά τα μπράτσα; Σκίσε μου την καρδιά μέσα θα' βρεις τη Ρήνη σου. Την αγαπάω από κείνο το βράδι· τα μάτια της μ' εκάψανε. Μα πώς να τήνε ζήσω, πώς να κουναρήσω παιδιά;»*¹⁸ Μπορεί λοιπόν να υποστηριχτεί ότι οι πράξεις του κατευθύνονται αρχικά από μια επιταγή της αριστοκρατικής του τιμής. Στη συνέχεια όμως οδηγείται στην αμφισβήτηση της επιταγής αυτής, καθώς αρνείται να παντρευτεί την πλούσια νέα που του προξενεύει ο θεός του, κάτι που θα έλυne κάθε του οικονομικό πρόβλημα και θα διαφύλασσε ταυτόχρονα το όνομα της οικογένειάς του. *«Πρέπει, α θα παντρευτείς, Αντρέα, να πάρεις από οικογένεια, μωρέ, και να το σηκώσεις απ' όλες τσι μεριές το σπίτι μας»*¹⁹. Αμφιταλαντεύεται λόγω της πραγματικής αγάπης που νιώθει για τη φτωχή Ρήνη και ακολουθεί τις προσταγές της καρδιάς του, όταν της ζητά στη συνέχεια να ζήσουν μαζί στο σπίτι του, γιατί δεν αντέχει την πιθανότητα η αγαπημένη του να παντρευτεί κάποιον άλλο. *«Θα του την έπαιρνε ένας άλλος· και θα του 'παιρνε έτσι όλης του της ζωής την ευτυχία. Ω πώς να το υπομείνει, πώς θα μπόρει να το βλέπει, ή και από μακριά να το ακούει, ή και μόνο να το φαντάζεται;»*²⁰

¹⁸ ο.π., σ. 40

¹⁹ ο.π., σ. 28

²⁰ ο.π., σ. 49

Γενικά θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι κατά την εξέλιξη του έργου ο Αντρέας παρουσιάζει αντιφατική συμπεριφορά. Υπόσχεται γάμο στη Ρήνη και τη μάνα της αλλά αθετεί την υπόσχεσή του στη συνέχεια. Ζητάει επίμονα μεγάλο χρηματικό ποσό, παζαρεύοντας την αγάπη του μέσα από στυγνούς εκβιασμούς αλλά, όταν η Ρήνη τον ακολουθεί στο σπίτι του, δεν προβάλλει οικονομικές απαιτήσεις. Κυνηγεί το εύκολο κέρδος αλλά τελικά αποφασίζει να δουλέψει. Αρνείται να παντρευτεί την πλούσια κοπέλα που θα του εξασφαλίσει την οικονομική ευημερία και παίρνει τη Ρήνη στο σπίτι του, για να μην την παντρευτεί άλλος. Την εκθέτει με την εγκυμοσύνη της αλλά, αφού εξασφαλίσει την προίκα που ζητά, τρέχει κοντά της ευτυχισμένος.

Ο Αντρέας είναι ένας ερωτευμένος νέος με έντιμες προθέσεις, ο οποίος γίνεται ανεύθυνος, αδύναμος, αναποφάσιτος, υστερόβουλος και ιδιοτελής. Προδίδει την αγάπη του, για να αποκτήσει χρήματα και να διατηρήσει την τιμή της κοινωνικής του θέσης.

III. Η Ρήνη αποτελεί το νέο ήθος, που είναι ξεκάθαρα ανώτερο και προωθημένο για την εποχή της. Η Ρήνη είναι μια κοπέλα με αγνά συναισθήματα, ανιδιοτελής, εργατική, τολμηρή, αποφασιστική και με αυτοπεποίθηση. Απαιτεί από τους άλλους εντιμότητα, ειλικρίνεια, κατανόηση και σεβασμό. Είναι μια αγνή μορφή στο έργο, που γίνεται το θύμα τόσο της τιμής των άλλων όσο και του χρήματος. Η ίδια δίνει αξία μόνο στην αληθινή αγάπη και υπηρετεί στο τέλος με κάθε τίμημα την αξία της αξιοπρέπειας. Για χάρη της αγάπης παραβιάζει όλους τους κώδικες τιμής που της επιβάλλουν οι κοινωνικές συνθήκες και για χάρη της αξιοπρέπειας αρνείται να καταδεχτεί τη συμφεροντολογική αγάπη και το συμβιβασμό της κοινωνικής αποκατάστασης.

Στην αρχή του έργου η Ρήνη ερωτεύεται ένα νέο ανώτερης κοινωνικής τάξης, συναντιέται κρυφά με τον αγαπημένο της, εναντιώνεται με παρρησία στη μητέρα της, όταν διεκδικεί τα δεδουλευμένα της. Στη συνέχεια αντιστρατεύεται κάθε κοινωνικό καθωσπρεπισμό, ακολουθώντας τον Αντρέα στο σπίτι του, όπου ζουν χωρίς να είναι παντρεμένοι. Ήταν μια απόφαση δύσκολη και επώδυνη

για μια κοπέλα της εποχής της η οποία εκείνη την ώρα επέλεξε να καθορίσει τη δική της πορεία. «Αναταράχτηκε. Εκείνην τη στιγμή έπρεπε να πάρει απόφαση· μία τρανή και μεγάλη απόφαση, που θα 'ζιαζε βαριά για όλο το μέγρος της ζωής της».²¹ Στο τέλος όταν συνειδητοποιεί ότι την αντιμετώπισε ως ένα αντικείμενο συναλλαγής, περιφρονεί τον άντρα που αγάπησε και επιλέγει να αναλάβει κάθε ευθύνη, αντιμετωπίζοντας μόνη της ένα δύσκολο μέλλον που ορθώνεται μπροστά της. «Όχι!» του 'πε μ' απόφαση· «εδώ είναι ο χωρισμός μας. Θα πάω σε ξένα μέρη, σε ξένον κόσμο, σ' άλλους τόπους· θα δουλέψω για με και για να κουναρήσω τα παιδι που θα γεννηθεί. Θα μου δώσει η μάνα γράμματα για να 'βρω αλλού εργασία· θα τα πάρει από τες κυράδες της. Όχι, δεν έρχομαι! Είμαι δουλεύτρα· ποιόνε έχω ανάγκη;»²²

Το μεγαλείο του χαρακτήρα της βρίσκεται ακριβώς στο ότι προτίμησε την κατακραυγή της κοινωνίας και τη δυστυχία από μian αγάπη που στηρίζεται στο χρήμα και την ιδιοτέλεια. Αφού θα είναι μια αστεφάνωτη μητέρα, θα έχει να αντιμετωπίσει ανείπωτες δυσκολίες αλλά αποφασίζει να το κάνει, φανερώνοντας τον αέριο χαρακτήρα της, τη δύναμη της ψυχής και της θέλησής της. Με ισχυρή θέληση καταφέρνει να σπάσει τον ασφυκτικό κλοιό των συνθηκών και του περιβάλλοντος και προτείνει μια διαφορετική από τα καθιερωμένα στάση. Μέσα από τη δοκιμασία της αγάπης της ωριμάζει και οδηγείται σε μια εσωτερική απελευθέρωση, πραγματοποιώντας τη δική της ψυχική επανάσταση. Πραγματοποιεί μια νίκη σε καθαρά ηθικό πεδίο, μια νίκη της γυναικείας αξιοπρέπειας σε προσωπικό επίπεδο, καθώς προβάλλει το δικό της ηθικό ανάστημα απέναντι στον κοινωνικό περίγυρο, οδηγούμενη σε μια προσωπική πορεία υπέρβασης και ανόδου.

IV. Ο πατέρας Τρίγκουλος είναι μια αντρική παρουσία που βρίσκεται στο περιθώριο. Ο ίδιος μοιάζει με τη Ρήνη, αφού περιφρονεί τόσο την τιμή όσο και το χρήμα, ζει έξω από τις κοινωνικές συμβάσεις και δίνει αξία στην ευτυχία του ανθρώπου. Είναι άσωτος και ανεύθυνος, αφού σπαταλά την περιουσία του με το χαρτοπαίγνιο

²¹ ο.π., σ.55

²² ο.π., σ. 103

και το ποτό. Παραμένει σε όλο το έργο αδύναμος να αντιμετωπίσει τη γυναίκα του ή να έχει λόγο στο σπίτι και την οικογένειά του. Πέρα όμως από αυτά ο αγαθός και άβουλος Τρίνκουλος αγαπά πραγματικά την κόρη του, κατανοεί το δράμα της, της συμπαράστέκεται με ειλικρίνεια και παρακινεί τη γυναίκα του να της εξασφαλίσει την ευτυχία. Ο πόνος του όταν κλαίει είναι ειλικρινής και τα δάκρυά του πραγματικά. Όταν αναθεματίζει τα τάλαρα, εκφράζει πραγματική περιφρόνηση, αφού ο ίδιος συνειδητοποιεί ότι αποτελούν την αιτία της δυστυχίας των δύο ερωτευμένων νέων. «Σ' εδυστύχησε!» είπε πάλι πικρά ο πατέρας, που τώρα ήταν ξενέρωτος. «Γιατί να μην τα δώσει από την αρχή όπως τση το 'πα; Ανάθεμά τα τα τάλαρα!»²³

Βλέπουμε το μέθυσο πατέρα στο έργο να εκφράζει τη σοφία των απλών ανθρώπων του περιθωρίου, που αντιλαμβάνονται την ειρωνεία της ζωής, την κακία των ανθρώπων, την αδικία της εποχής και της κοινωνίας και επιλέγουν να ακολουθούν ένα μοναχικό δρόμο πέρα από τα καθιερωμένα όρια. Ο Τρίνκουλος παρουσιάζεται να έχει μια στάση παθητική και συμβιβαστική, μια στάση αποδοχής της υφιστάμενης κοινωνικής πραγματικότητας. Ίσως όμως πέρα απ' αυτά τα χαρακτηριστικά να εκπροσωπεί το ασυμβίβαστο πνεύμα των ανθρώπων που ζουν το σήμερα και με απαξιωτική αντίληψη δεν υποτάσσονται σε καμιά κοινωνική επιταγή.

V. Ένα άλλο πρόσωπο του έργου είναι ο θεός του Αντρέα, ο **Σπίρος**, που δουλεύει μαζί του στο καΐκι και τον συμβουλεύει ως μεγαλύτερος. Δεν παύει να τον προτρέπει σε ένα κερδοσκοπικό γάμο, προξενεύοντάς του μια πλούσια νύφη. Όταν ο Αντρέας συζητεί με τη Ρήνη, πηγαίνει ο ίδιος στην κυρα Επιστήμη για το «παζάρεμα» της προίκας. Εκπροσωπεί, όπως και η Τρινκούλαινα, το πνεύμα της χρηματικής συναλλαγής, τη δυναστεία του συμφέροντος πάνω στα άλλα συναισθήματα. Οι δυο τους κανονίζουν τη ζωή των δικών τους με μέτρο το χρήμα και το συμφέρον, με αποτέλεσμα να καταστρέψουν την ένωση των δύο νέων. Κοντά στον Αντρέα είναι «ένας

²³ ο.π., σ. 103

κακός συμβουλάτορας, ένα ύπουλο συμφεροντολογικό σκουλήκι, ο θεός ο Σπύρος, που βλέπει το γάμο σαν κερδοσκοπική επιχείρηση».²⁴ Ο θεός Σπύρος είναι παμπόνηρος και η πονηριά του περιγράφεται αριστοτεχνικά από το Θεοτόκη, όταν ο ίδιος περιγράφει τα χρέη του Αντρέα στη σίορα Επιστήμη, με σκοπό να την πείσει να λύσει το πουγγί της και να δώσει ακόμα μεγαλύτερη προίκα.

4. Η Ψυχογραφία στο έργο

A) Η ψυχολογική πορεία της Ρήνης

Ο Θεοτόκης με ένα αριστοτεχνικό τρόπο παρουσιάζει τις αλλαγές στην ψυχολογία των προσώπων. Ιδιαίτερα η Ρήνη, που αποτελεί το κύριο πρόσωπο, παρουσιάζει μια αξιοπρόσεχτη ψυχολογική πορεία. Η Ρήνη αρχικά είναι η υποταγμένη κόρη που φροντίζει τα μικρότερα αδέρφια της και το σπίτι ενώ παράλληλα εργάζεται για να αυξήσει το εισόδημα της φτωχής οικογένειάς της. Στη συνέχεια την παρατηρούμε να είναι ερωτευμένη με τον ξεπεσμένο άρχοντα Αντρέα Ξη. Γρήγορα όμως απογοητεύεται και θυμώνει, όταν διαπιστώνει ότι αυτός εκβιάζει τη μάνα της, για να πάρει μεγάλη προίκα και να ξεπληρώσει τους δανειστές του. Διαψεύδονται οι ελπίδες και οι προσδοκίες της νέας κοπέλας, η οποία δυσαρεστείται έντονα, όταν επέρχεται ο χωρισμός των δύο ερωτευμένων. Η ίδια βρίσκεται μπροστά στην επιλογή να ακολουθήσει τις κοινωνικές προσταγές και την εναλλακτική λύση του γάμου με ένα άλλο νέο της τάξης της. Η θλίψη από την ταπείνωση, η πακρία και η απογοήτευση της ηρωίδας εκφράζεται γλαφυρά στο μονόλογό της, που φανερώνει και το δίλημμα της απόφασης για το μέλλον της. «*Τι να κάμω; Όλοι οι άντρες είναι όμοιοι και μου το λένε όλοι: ο Αντρέας βέβαια θα μ' αλησμόνησε. Από κείνο το βράδυ ούτε τον είδα πια, ούτε τον άκουσα. Ήθελε και αυτός προικιά, κι αφού δεν τα 'χα μ' απαράτησε. Αυτά προτιμούσε και όχι εμένανε.*» [...] «*Το φτωχόπαιδο, το καημένο που μ' εζήτησε, δεν ερώτησε για προικιά.* [...] «*Θα το πάρω*»²⁵.

²⁴ Αιμ.Χουρμούζιος, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης Ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα, Ο άνθρωπος - Το έργο*, Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων, 1979, σ.98

²⁵ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 52/53

Στη συνέχεια η Ρήνη όμως δεν αναλαμβάνει δράση προς την κατεύθυνση της εναλλακτικής λύσης αλλά παραιτείται μπροστά στη θέληση του Αντρέα, τον οποίο ακολουθεί στο σπίτι του παρά τους ενδόμυχους φόβους της. Η ικανοποίηση της Ρήνης από τη συμπεριφορά του Αντρέα είναι παροδική, αφού ο ίδιος σύντομα την εγκαταλείπει. Η απογοήτευση της Ρήνης και η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το νέο που αγαπά είναι προφανής στα λόγια της: «Ω συμφορά μου πώς απατήθηκα!» «Έφταιξα εγώ που σ' εμπιστεύτηκα: σ' έλεγα τίμιον άνθρωπο κι αντίς, εγελάστηκα. Ας χαθώ».²⁶ Η απογοήτευση της Ρήνης όμως δεν οδηγεί σε παραίτηση αλλά στη λήψη αποφάσεων, οι οποίες την μετατρέπουν από ένα παθητικό υποκείμενο κατάστασης σε ένα ενεργητικό «υποκείμενο δράσης».²⁷ Η Ρήνη θα ζητήσει δουλειά στο εργοστάσιο όπου δούλευε η μάνα της και δέχεται την επίσκεψη της σίορα Επιστήμης, που αποφασίζει να προσφέρει περισσότερα χρήματα στον Αντρέα. Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται ως μια ευαίσθητη κόρη που αναζητεί σαν το σπουργίτι τη στοργή της μητρικής αγκαλιάς. Όταν τελικά η μάνα τραυματίζει το νέο, ο οποίος δέχεται να την παντρευτεί με την απόκτηση του ποσού των χιλίων ταλάρων, η ίδια αρνείται να τον παντρευτεί και αποφασίζει να ζήσει μια αυτόνομη και ανεξάρτητη ζωή.

Αυτό που προκάλεσε την αντίδραση της Ρήνης είναι η προσβολή της τιμής της από τον Αντρέα, ο οποίος έβαλε τα χρήματα πάνω από την αγάπη. «*Η άρνησή της να παντρευτεί τον Αντρέα σηματοδοτεί την εκδίκησή της που μπορεί να οριστεί ως ηθική αποζημίωση του προσβεβλημένου με την τιμωρία του υβριστή*».²⁸ Η ίδια τώρα τιμωρεί και πληγώνει τον Αντρέα, όπως πόνεσε κι αυτός προηγούμενα τη Ρήνη. Η Ρήνη όμως δεν παραμένει στην εκδίκηση και την ανταπόδοση του πόνου που η ίδια βίωσε. Με την απόφασή της επαναστατεί και έρχεται σε ρήξη με τις κοινωνικές επιταγές και το ρόλο που αυτές προδιέγραφαν για τη γυναίκα, ιδιαίτερα την κοινωνικά κατώτερη. Ανατρέπει τα κοινωνικά στερεότυπα και απελευθερώνεται ηθικά, αφού η τιμή και η αξιοπρέπεια είναι γι' αυτήν ανώτερες αξίες.

²⁶ ο.π., σ. 79

²⁷ Αλ. Μπενάτσης, Κωνσταντίνος Θεοτόκης Πάθη- Δράση- Κώδικες, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1995, σ.188

²⁸ ο.π., σ.191

B) Η ψυχολογική πορεία του Αντρέα

Ο Αντρέας Ξης είναι ένα πρόσωπο του έργου του οποίου η ψυχολογική πορεία σκιαγραφείται αριστοτεχνικά από το συγγραφέα. Είναι ένα σύνθετο πρόσωπο που παραπαίει και συνθλίβεται ανάμεσα στην τιμή της αριστοκρατικής του καταγωγής, στην αγάπη προς μια άξια, τίμα νέα και στην ανάγκη του χρήματος. Αρχικά παρουσιάζεται να ξεφεύγει από τα καθιερωμένα δεδομένα της αριστοκρατίας και να ερωτεύεται μια κοπέλα του λαού. Η απόφασή του να παντρευτεί την όμορφη και φτωχή κοπέλα φανερώνει την υπερίσχυση της πραγματικής αγάπης πάνω στις υπολογιστικές σχέσεις, καθιστώντας έτσι τον Αντρέα ένα νέο που ακολουθεί τις προσταγές της καρδιάς του με ειλικρίνεια. Στη συνέχεια όμως η αποφασιστικότητά του φαίνεται να εκμηδενίζεται, όταν τα χρέη που έχει να αντιμετωπίσει και η καθιερωμένη τιμή της τάξης του επιβάλλουν την αναζήτηση προίκας και ο Αντρέας επιμένει σ' αυτό παρόλη την άρνηση της σιόρα Επιστήμης. Ο Αντρέας δακρύζει, όταν η μάνα της Ρήνης αρνείται να δώσει την προίκα. Ο ίδιος όμως δεν υποχωρεί μπροστά στην αλύγιστη και ανένδοτη άρνηση της σιόρα Επιστήμης και φεύγει, για να συνεχίσει την επικίνδυνη ζωή του λαθρέμπορου.

Η στάση αυτή του Αντρέα προκαλεί απογοήτευση στη Ρήνη, που αποφασίζει να παντρευτεί ένα φτωχόπαιδο. Όταν το μαθαίνει ο Αντρέας γεμίζει ζήλεια, αρνείται να παντρευτεί συμφεροντολογικά την πλούσια νύφη και παίρνει τη Ρήνη στο σπίτι του, εμποδίζοντας το γάμο της με τον άλλο νέο, με την ανατροπή της απόφασης της νέας κοπέλας. Αμέσως μετά τη φυσική τους ένωση, μετασχηματίζεται σε έναν άξιο και ώριμο άντρα που αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών του, δηλώνοντας ότι θα παντρευτεί την κοπέλα που αγαπά χωρίς να προβάλλει οικονομικές απαιτήσεις. Παρουσιάζει όμως αντιφατική συμπεριφορά στη συνέχεια, αφού αθετεί την υποσχέσή του και συνεχίζει να παζαρεύει και να εκβιάζει για προίκα, έχοντας αφήσει τη Ρήνη έγκυο και εκθέτοντάς την ανεπανόρθωτα στην κοινωνία. Τελικά μετά από μια ζοηρή σκηνή, γεμάτη έξαψη και πικρά λόγια, ο Αντρέας εγκαταλείπει τη νέα γυναίκα, που πλη-

γωμένη ανακαλύπτει ότι υπάρχουν μόνο συμφέροντα, υπολογισμοί και χαμένα συναισθήματα. Τέλος, όταν η σιόρα Επιστήμη υπόσχεται να του δώσει τα χρήματα, αλλάζει γνώμη και χαίρεται, γιατί θα μπορέσει να πετύχει συγχρόνως και τους δύο στόχους του, να παντρευτεί τη γυναίκα που αγαπά και να αποκαταστήσει το αριστοκρατικό του όνομα. Το μέσο για να πετύχει τους στόχους αυτούς είναι το χρήμα, στο οποίο ο Αντρέας προσηλώνεται ως υπέρτατη αξία.

Στην αρχή της ιστορίας ο Αντρέας λέει τη φράση *Ανάθεμά τα τα τάλαρα* ως επιχείρημα απέναντι στη σιόρα Επιστήμη με προσποιητή περιφρόνηση για τα χρήματα, ενώ στο τέλος του έργου λέει την ίδια φράση εκφράζοντας την απελπισία του, γιατί το χρήμα τον οδήγησε στην απώλεια της ευτυχίας του και στη συμφορά του. Η αναφώνηση αυτή εκφράζει την πικρή παραδοχή, γιατί συνειδητοποίησε ότι το χρήμα διέφθειρε και τελικά κατέστρεψε τη σχέση του με τη Ρήνη.

Γ) *Η ψυχολογική πορεία της σιόρα Επιστήμης*

Η ψυχολογία της σιόρα Επιστήμης παρουσιάζεται πολύ παραστατικά μέσα από τις διάφορες σκηνές κατά την εξέλιξη του έργου. Όταν η σιόρα Επιστήμη μαθαίνει ότι ο Αντρέας βρίσκεται στο σπίτι της, όπου βρίσκεται μόνη της η Ρήνη, τρέχει στο φτωχικό της με αληθινό χτυποκάρδι, για να ανακαλύψει φτάνοντας την αλήθεια. Η μάνα βλέπει με την ευτυχισμένη και αθώα συνάντηση των δύο ερωτευμένων νέων να καταστρέφεται το όραμα της ευτυχίας της. Στην περιγραφή που ακολουθεί ο Θεοτόκης παρουσιάζει τη μάνα να μην ξέρει αν πρέπει να χτυπήσει το κεφάλι της και να κλάψει, αν πρέπει να φωνάξει ή να βρῖσει, αν πρέπει να κάνει κάτι για να διορθώσει τη «συμφορά». Είναι η αρχή του δράματος και της σύγκρουσης γύρω από την οποία θα δομηθεί όλο το διήγημα.

Μια άλλη καταπληκτική ψυχογραφική σκηνή είναι όταν περιγράφεται η τραγικότητα της μάνας που μαθαίνει ότι η θυγατέρα της ακολούθησε τον αγαπημένο της στο σπίτι του. «*Το μυαλό της εταράχτηκε, άκουσε στ' αντί της μία βονή σα να επετούσαν τριγύρου της χιλιάδες μέλισσες, τα σπίτια, ο δρόμος, τα αστέρια της εφανήκαν πως γυρίζουν· θολούρα και σκοτούρα εκυρίεψε το λογικό*

της. Έμεινε καμπόσες στιγμές σαν καρφωμένη στον τόπο της, και η καρδιά της ωστόσο δυνατά εχτυπούσε, και της εφάνηκε τέλος πως όλα τα πάντα εβυθιζόνταν κάτω από τα πόδια της στο χάος, και αμέσως τότες έπρεπε να πεθάνει».²⁹ Τρέχει να προλάβει την «καταστροφή», χτυπάει φρενιασμένα την πόρτα, φωνάζει πονεμένα και λυσσασμένα ζητά να πάρει την κόρη της πίσω. Φεύγει πληγωμένη όσο δεν μπορούν να αντέξουν οι μέχρι εκείνη τη στιγμή θυσίες της, ο κάματος της και η πονεμένη της ζωή.

Η ψυχολογία της μάνας θα δοθεί και πάλι σε όλο της το μεγαλείο, όταν η ίδια θα προσφέρει το ασφαλές καταφύγιο της μητρικής αγκαλιάς της στη Ρήνη, όταν θα εγκαταλειφθεί άσπλαχνα από τον Αντρέα. «*Η Ρήνη είχε σηκωθεί ακούοντας το βήμα της και μία στιγμή οι δύο γυναίκες είχαν σταθεί σιωπηλές, σα να εφοβούνταν η μία την άλλη, σα να εφοβούνταν τα πικρά τα λόγια που είχαν να πουν η μία της άλλης, κι απέκει ολομεμιάς η αγάπη ενίκησε. Η κόρη ερίχτηκε στην αγκαλιά της μάνας και τα δάκρυα έτρεξαν ποτάμι από τα μάτια τους και τες ησύχασαν και τότες εφιλήθηκαν*».³⁰ Η νέα αναζητεί τη μητρική στοργή, γιατί η καρδιά της έχει πληγωθεί, αναζητεί τη ζεστασιά, γιατί νιώθει κατάμονη να αντιμετωπίσει την σκληρότητα του κόσμου και η σίορα Επιστήμη θα αλαφρύνει την ψυχή της κόρης της όπως μόνο οι μάνες ξέρουν. Αποφασίζει να κάνει τα πάντα, για να δει την κόρη της στεφανωμένη και ευτυχισμένη με το νέο που αγαπά, να διορθώσει ό,τι είχε πάει λάθος. «*Η κυρά Επιστήμη εκουκούλωσε έπειτα το πρόσωπό της και μ' ελαφρωμένη καρδιά εκατέβηκε από το σπίτι του Αντρέα με την απόφαση να διορθώσει τα πάντα*».³¹

Ακολούθως, η μάνα βρίσκει τον Αντρέα και του μιλά για την κόρη της, για το σπίτι και το στεφάνι που έταξε αλλά όταν ο νέος την αγνοεί και την προσβάλλει, αυτή τον προκαλεί, νιώθει το αίμα να αgridεύει μέσα της και ακούγοντάς τον να αρνείται να πάρει την ατιμασμένη κοπέλα, παίρνει το μαχαίρι με την καρδιά γεμάτη πόνο

²⁹ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ.58

³⁰ ο.π., σ.88

³¹ ο.π., σ. 90

και οργή. Η κορύφωση της δραματικής αυτής έντασης στη σκηνή της αγοράς ολοκληρώνεται με την επιπόλαια μαχαιριά. Η μάνα στο τέλος υποχωρεί για το καλό όλης της οικογένειάς της, όταν συνειδητοποιεί την ήττα της και τη συμφορά που θα ακολουθήσει.

Συμπερασματικά, οι ήρωες του αφηγήματος δεν είναι κακοί. Ο ίδιος ο Θεοτόκης τους σκιαγραφεί με συμπάθεια, θέλοντας έτσι να δείξει ότι συνερίζεται την άποψη ότι είναι αλλοτριωμένοι από τις συνθήκες και το περιβάλλον του κόσμου στον οποίο ζουν, κινούνται και πρέπει να επιβιώσουν. Είναι τα μοιραία και ανεύθυνα θύματα ενός κοινωνικού συστήματος που βασιίζεται στην αδικία.

Τούτη η αδικία τονίζεται μέσα από τις συγκρούσεις που παρουσιάζονται ανάγλυφα κατά την εξέλιξη της ιστορίας και είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της πλοκής του έργου. Η κορύφωσή τους επέρχεται με τη σύγκρουση δύο κεντρικών ηρώων, του Αντρέα και της σιόρα Επιστήμης και με συναρπαστικό τρόπο στο μεταξύ τους διάλογο³² στην αγορά, που καταλήγει σε αδιέξοδο, όταν ο νέος λέει στη μάνα: «Σου 'πα που δεν τηνε παίρνω·τι άλλο θέλεις;»³³ Στο διάλογο αυτό ο Αντρέας εκπροσωπεί μια όψη της ανάγκης του χρήματος, αφού το χρειάζεται για να ξεπληρώσει τα χρέη που δημιούργησε ο πατέρας του (ένας άλλος) και η σιόρα Επιστήμη εκπροσωπεί μια άλλη όψη της ανάγκης για το χρήμα, αφού το χρειάζεται για να καλύψει ανάγκες του μέλλοντος και να αποκαταστήσει τα παιδιά της. Κατά τη σύγκρουση ανάμεσα στα δύο αυτά πρόσωπα προβάλλει η μορφή της Ρήνης, η οποία αδιαφορεί για το χρήμα αλλά είναι το πιο αθώο θύμα του. Το ειδύλλιο που φουντώνει ανάμεσα στους δυο νέους υπονομεύεται από το χρήμα. «*Η έκβασή του εξαρτάται από το βαθμό ανεξαρτησίας που έχουν απέναντι στο χρήμα η σιόρα Επιστήμη και ο Αντρέας. Παγιδευμένοι όμως και οι δυο ανταγωνιστές, από τις ανάγκες η πρώτη και από τις κοινωνικές συμβάσεις ο δεύτερος, οδηγούνται σε αδιέξοδα και συγκρούσεις, που έχουν ως συνέπεια τη δυστυχία του αθώου θύματος*».³⁴

³² Ο.π., σ. 98

³³ Ο.π., σ. 99

³⁴ Γ. Δ. Παγανού, *Η τιμή και το χρήμα Ανάλυση*, περ. *Διαβάζω*, αρ. 22, 1984

Η ψυχολογία και η χαρακτηρισολογία στο έργο του καταλήγει μέσα από την κατάχρηση του δυναμισμού και την ωμότητα των αντιδράσεων των ηρώων του, ψυχολογία και χαρακτηρισολογία των άκρων. Γενικά όμως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Θεοτόκης είναι ειλικρινής απέναντι στο ηθογραφικό του έργο. «Πιστεύει στον άνθρωπο θύμα των περιστάσεων, της όλης συγκρότησης της ζωής, αφήνοντας τη συμπάθειά του να κατανέμεται ισοδίκαια σ' όλους τους τύπους που ξεσηκώνει από τη ζωή. Αν συμπονούμε τη Ρήνη και αν η καρδιά του αναγνώστη σφίγγεται στο δράμα της γριάς μάνας, δε μισεί τον Αντρέα, τον αίτιο της συμφοράς του σπιτικού τους».³⁵

5. Τεχνική και Αισθητική αξία του έργου

Α) Δομή της αφήγησης

Μπορούμε να διακρίνουμε μια άψογη αρχιτεκτονική στο διήγημα που δομείται σε δεκατρία μεγάλα πλάνα - σκηνές. Εσωτερικά στο σπίτι της σιόρα Επιστήμης, στην ταβέρνα, στο σπίτι του Αντρέα και εξωτερικά στη θάλασσα, στο δρόμο, στην αγορά. Σε κάθε σκηνή ο αφηγητής, ετεροδιηγητικός και αμέτοχος, δίνει παραστατικά το σκηνικό χώρο, τα πρόσωπα και τις καταστάσεις, τις κινήσεις, τις πράξεις, τους διαλόγους και τη συμπεριφορά των ηρώων. Ο παντογνώστης αφηγητής δε συμμετέχει στα γεγονότα και επιτυγχάνει την αντικειμενικότητα, σύμφωνα με τις αρχές του κοινωνικού ρεαλισμού. Η μεταφορά από μια σκηνή σε μια άλλη ακολουθεί τον εμπλουτισμό των χαρακτήρων, το φώτισμα των εσωτερικών καταστάσεων, τη σύγκλιση των γεγονότων και την πορεία της δράσης προς την κορύφωση. Μπορεί έτσι να διατυπωθεί η άποψη ότι το διήγημα είναι δομημένο στη βάση μιας κλιμακωτής πορείας εξέλιξης. Παρατηρείται μια αυστηρή αλληλουχία των καταστάσεων από την αρχή του διηγήματος ως την τελική του λύση.

Οι συγκρούσεις προσιωνίζονται με μια αυστηρή οικονομία μέσα από τη διαγραφή των βασικών ιδιοτήτων των χαρακτήρων. Με την εξέλιξη του απλού μύθου οι χαρακτήρες ωριμάζουν, καθώς βιώνουν την καταλυτική εμπειρία των γεγονότων, διατηρώντας όμως στο βάθος της καρδιάς τους τη φυσική τους αγαθότητα.

³⁵ Αιμ. Χουρμούζιος, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης Ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα, Ο άνθρωπος - Το έργο*, Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων, 1979, σ.103

Β) Ο χρόνος της αφήγησης

Ο χρόνος κυλάει ομαλά, γραμμικά. Ο χρόνος της ιστορίας διαρκει κάπου οχτώ μήνες, ανάμεσα στο καλοκαίρι και τις απόκριες. Ο χρόνος της αφήγησης είναι πολύ μικρότερος, γιατί ανάμεσα στις σκηνές μεσολαβούν μικρότερα ή μεγαλύτερα χρονικά κενά. Αυτό συμβαίνει, επειδή ο χρόνος δεν ενδιαφέρει την αφήγηση. (π.χ. *Το καλοκαίρι είχε περάσει· οι μέρες είχαν μικρύνει και η καλοκαιριάτικη κάψα είχε πέσει.*)³⁶ Ο χρόνος της αφήγησης ταυτίζεται σχεδόν με το χρόνο της δράσης με αποτέλεσμα τη θεατρικότητα του κειμένου. Δίνεται έτσι η ευχέρεια στον αναγνώστη να απολαύσει τη γρήγορη εξέλιξη και εναλλαγή των γεγονότων. Ο διάλογος αποτελεί τον κυρίαρχο αφηγηματικό τρόπο στα περισσότερα μέρη του διηγήματος, με αποτέλεσμα να αποδίδονται με παραστατικότητα, ζωντάνια και αμεσότητα οι συναισθηματικές εξάρσεις και οι δραματικές εντάσεις.

Γ) Ρεαλιστική γραφή

Ο Θεοτόκης στο συγκεκριμένο έργο ακολουθεί ξεκάθαρα το ρεύμα του ρεαλισμού τόσο στα αφηγηματικά όσο και στα περιγραφικά και τα διαλογικά μέρη. Ο **ρεαλισμός**, μια τεχνοτροπία με την οποία αναπαρσταίνεται πιστά και αντικειμενικά η σύγχρονη πραγματικότητα, χωρίς πολλά εκφραστικά στολίδια, χωρίς εξιδανικεύσεις και χωρίς την παρέμβαση του λογοτέχνη, που αποκλείει τα προσωπικά του συναισθήματα, τις κρίσεις και τις δικές του ερμηνείες για τα γεγονότα, είναι εμφανής σε όλο το έργο. Μέσα στο πλαίσιο του ρεαλισμού το περιεχόμενο στρέφεται σε καθημερινά θέματα, που έχουν σχέση με τη ζωή, τον κοινό άνθρωπο και τις κοινές εμπειρίες. Ακροαία μορφή του ρεαλισμού είναι ο **νατουραλισμός**, του οποίου βασική αρχή είναι ότι ο άνθρωπος διαμορφώνεται κάτω από την επίδραση κυρίως του περιβάλλοντος και των περιστάσεων. Αποτέλεσμα των εξωτερικών δυνάμεων που περιορίζουν την ελευθερία του ανθρώπου, των εσωτερικών παρορμήσεων που τον υποβιβάζουν στο επίπεδο των ζώων και των διαθέσεων της στιγμής ή των κληρονομικών παρορμήσεων είναι η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου.

³⁶ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρώμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 45

Η ρεαλιστική γραφή στην *Τιμή και το Χρήμα* αντικατοπτρίζει την πραγματική όψη των χώρων, των καταστάσεων, των γεγονότων, της συμπεριφοράς των ανθρώπων χωρίς να εξιδανικεύει αλλά παρακολουθώντας την πραγματικότητα. Τέτοια δείγματα ρεαλιστικής γραφής μπορούν να εντοπιστούν στη λεπτομερή περιγραφή του πρωινού ξυπνήματος της σιόρα Επιστήμης και της Ρήνης (σ. 11-13), στην περιγραφή του χώρου, στην περιγραφή του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς του άντρα της (σ. 75). Παρόμοιες ρεαλιστικές σκηνές έχουμε στη σκηνή της απόκρυψης του λαθραίου εμπορεύματος, στη σκηνή των συζητήσεων στο καφενείο, στη σκηνή του μαχαιρώματος του Αντρέα από τη σιόρα Επιστήμη και αλλού.

Παράλληλα, ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης μπλέκει αριστοτεχνικά την αφήγηση, την περιγραφή και το διάλογο σε όλη την έκταση του διηγήματος. Η περιγραφή εστιάζεται κυρίως στις ψυχικές καταστάσεις καθώς τα βασικά πρόσωπα συνειδητοποιούν ως ένα σημείο, έστω και με αφελή τρόπο, ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως το χρήμα, είναι η αιτία της δυστυχίας τους. Ο διάλογος είναι κυρίως σύντομος, ζωντανός και φυσικός, κυριαρχεί σε όλο το έργο οδηγώντας σε μεγάλη δραματική ένταση. Φυσικός και αβίαστος φωτίζει το χαρακτήρα και την ψυχολογία των προσώπων και φανερώνει την ένταση των συναισθημάτων τους. Η αμεσότητα της γραφής του Θεοτόκη δημιουργεί γενικά μια σκηνή, όπου διαδραματίζονται τα γεγονότα και ένα θεωρείο απ' όπου μπορεί ο αναγνώστης να τα παρακολουθήσει.

Μια τεχνική που προδίδει τη λογοτεχνική μαεστρία του Θεοτόκη είναι η παρουσίαση των καιρικών συνθηκών αντιστικτικά με τις ψυχολογικές διακυμάνσεις του Αντρέα όταν βρίσκεται στη θάλασσα. Χαρακτηριστικά είναι τα σημεία: «*Κι ο αγέρας εσφύριζε τώρα ανάμεσα στα σκοινιά και στ' άλμπουρα, και η θάλασσα όλο αγρίευε, σα να ανταριαζόνταν και τα στοιχεία από τη θλίψη του.*»³⁷ και «*Ο άνεμος είχε πέσει πλια και η θάλασσα είχαν ήσυχη. Οι δυο ναύτες στην πλώρη ετραγουδούσαν θαλασσινά τραγούδια και ήσυχια το καράβι αρμένιζε. Και η καρδιά του Αντρέα παρόμοια είχε ησυχάσει μέσα στα στήθη του, γιατί τώρα είχε πάρει την απόφαση.*»³⁸

³⁷ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 48

³⁸ ο.π., σ.51

Δ) Αφήγηση και άλλες τεχνικές

Γενικά στο έργο *Η τιμή και το χρήμα* διακρίνεται η δραματικότητα της αφήγησης και η ρεαλιστική απόδοση της ζωής σε μια ηθογραφική ατμόσφαιρα. Συγκεκριμένα ο Θεοτόκης ακολουθεί αντικειμενική και απρόσωπη αφήγηση με μηδενική εστίαση. Ο συγγραφέας - αφηγητής είναι αμέτοχος στην ιστορία, αφηγείται τα γεγονότα σε γ πρόσωπο και παραμένει αντικειμενικός παρατηρητής και αποστασιοποιημένος από τα όσα διαδραματίζονται. Δεν παρεμβαίνει προσωπικά στα όσα διαδραματίζονται, δεν τα σχολιάζει καθώς τα ίδια τα γεγονότα και οι πράξεις των προσώπων παρουσιάζονται στον αναγνώστη, που καλείται να σχηματίσει ανεπηρέαστος τη δική του γνώμη. Η ψυχογραφική ικανότητα του συγγραφέα είναι αναντίληκτη, αφού διεισδύει στις ψυχές των ηρώων και παράλληλα περιγράφει με λεπτομέρειες τις αντιδράσεις τους. Σε όλη την έκταση του έργου συνδυάζεται η αφήγηση με το διάλογο σε μια ενδιαφέρουσα διήγηση, στην οποία τα πρόσωπα του έργου διαλέγονται μεταξύ τους, διαγράφοντας έτσι το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά τους.

Ο αφηγητής επίσης παρακολουθεί τη σκέψη και τα συναισθήματα των ηρώων και αφηγηματοποιεί τους εσωτερικούς μονολόγους. Οι μονόλογοι άλλοτε αναμεταδίδονται έμμεσα, περασμένοι στη φωνή του αφηγητή, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ακούονται άμεσα σε α' πρόσωπο.

Ο Θεοτόκης χρησιμοποιεί μια πειστική, ρεαλιστική μέθοδο στην αφήγησή του. Η έκταση των αφηγηματικών μερών είναι περιορισμένη, ενώ εντυπωσιακή παρουσιάζεται η εκμετάλλευση του εσωτερικού μονολόγου και των διαλόγων. Με τις τεχνικές αυτές ενισχύεται η παραστατικότητα και η θεατρικότητα των διαφόρων επεισοδίων του διηγήματος. Εξάλλου η έντονη χρήση της ιδιωματικής γλώσσας τόσο στα αφηγηματικά όσο και στα διαλογικά μέρη χαρίζει στο διήγημα φυσικότητα και πειστικότητα. Από τους μονολόγους επίσης με τις χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, που λειτουργούν ως ντοκουμέντα, για την αποκάλυψη και την προβολή των βασικών ιδιοτήτων των χαρακτήρων, φαίνεται σε ποιο εντυπωσιακό βαθμό ο Θεοτόκης είχε κατακτήσει τη ρεαλιστική, νατουραλιστική μέθοδο γραφής. «*Ωστόσο, παρά τη δραματικότητα, τη δυστυχία και τη ζωντανή εικόνα της κοινωνικής αδικίας, « Η τιμή και*

το χρήμα» ως πεζογράφημα δεν έχει το βάρος, τη σκυθρωπότητα ή την αλγυσία των επόμενων έργων του συγγραφέως· μια απλότητα στην αφήγηση, μια γραφικότητα και μια δροσιά εδώ κι εκεί έρχονται ν' απαλύνουν το γενικό καταθλιπτικό τόνο του βιβλίου». ³⁹

Περισσότερα στοιχεία για τη γραφή του Θεοτόκη εντοπίζονται και σε άλλες τεχνικές που ο ίδιος χρησιμοποιεί στο έργο. Σε ορισμένα σημεία έχουμε **προσήμεση**. Όταν ο Αντρέας λέει: «*Θα την έπαιρνα, μα τον Άγιο, μα τι να σου κάμω. Είναι και τα όβολα.*»⁴⁰ προΐδεάζει τον αναγνώστη για την τελική έκβαση. Φαίνεται επίσης και ο προβληματισμός και το δίλημμα που αντιμετωπίζει. Ο ίδιος προΐδεασμός υπάρχει και όταν διατυπώνεται η ερώτηση του Αντρέα «*Γιατί δε χαιρέσαι;*»⁴¹, προετοιμάζοντας έτσι τον αναγνώστη για την τελική αρνητική στάση της Ρήνης.

Υπάρχει ακόμη **τραγική ειρωνεία**, όταν η Ρήνη διαβεβαιώνει ότι «*ο Αντρέας δεν καταδέχεται την ατιμία*»,⁴² καθώς ήδη ο αναγνώστης υποπτεύεται ότι ο Αντρέας έχει στο νου του την ατιμία.

Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε την απουσία κάθε περίπλοκης τεχνικής, την ομαλή εξέλιξη του αφηγηματικού χρόνου χωρίς περίτεχνες αναδρομές και επανασυνδέσεις. Τα απλά και εκφραστικά αυτά μέσα ανταποκρίνονται και στην απλότητα της ιστορίας και στον ιδεολογικό προβληματισμό του συγγραφέα, αλλά συνάμα αποκαλύπτουν και μια ισχυρή καλλιτεχνική βούληση.

Ε) Γλώσσα

Ο Θεοτόκης γράφει σε μια άμεση, φυσική και ζωντανή καθημερινή γλώσσα, εμπλουτισμένη με τύπους και λέξεις του κερκυραϊκού ιδιώματος. Το έντονα χρωματισμένο ιδιοματικό λεκτικό στα διαλογικά μέρη οδηγεί στην αληθοφάνεια της περιγραφής και μεταφέρει τον αναγνώστη στην εποχή, στην οποία διαδραματίζονται τα γεγονότα. Η δημοτική του απλού λαού που χρησιμοποιείται χαρίζει στο έργο

³⁹ Απ. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Αθήνα, 1975

⁴⁰ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ.30

⁴¹ ο.π., σ. 102

⁴² ο.π., σ. 39

ύφος φυσικό ενώ τα λίγα σχήματα λόγου καθιστούν την έκφραση του έργου λιτή.

Σε όλη την αφήγηση και ιδιαίτερα στα διαλογικά μέρη του έργου η γλώσσα συνειδητά και επίμονα είναι κερκυραϊκή, ακολουθώντας τη φιλοσοφία του συνόλου του συγγραφικού του έργου και ζωντανεύοντας έτσι το κείμενο, κάτι που παρεμβάλλει πιθανά εμπόδια στη σύγχρονη ανάγνωση. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Η λογοτεχνία του είναι μια λογοτεχνία ιδεών και πραγμάτων και όχι νεωτερισμών στην τεχνική και το ύφος. Από την άποψη ότι η αδρότητα των πραγμάτων επιβάλλει μιαν αδρότητα τεχνικής αντίστοιχα είναι και τα αρνητικά της συμπτώματα: Η καθήλωσή της στα επιχώρια κάνει σχεδόν στατικά και εξαιρετικά ιδιοματικά και το μήνυμα και τη γλώσσα της· κάνει την έκφρασή της δύσκαμπτη και κάποτε δυσανάγνωστη».⁴³ Ο αφηγητής ακούει ή αποδίδει το λόγο στο οικείο ιδίωμα. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ότι οι χωροφύλακες που κυνηγούν τον Αντρέα στην πρώτη σκηνή, μιλούν ρουμेलιώτικα. «Άμι γύριβε τ'ς τώρα μας φύγανι, χαλάλ' τ'ς για τούτ' τ'ν φουρά.»⁴⁴ Αντίθετα όταν μιλά ο Αντρέας, το κερκυραϊκό ιδίωμα είναι πολύ έντονο. «εώ τσι δουγειές μου τσι θέλω σάικες! Έπειτα από 'φτο που μας εσυνέβηκε, επήα στο' Αθάγιας και τσ' είπα».⁴⁵

Μέσα στο ίδιο πνεύμα ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την ιταλική γλώσσα, όταν αναφέρεται στα γεγονότα στην αγορά, για να παρουσιάσει το διάλογο ανάμεσα στον άρχοντα και τον υπασπιστή του. Δίνεται με παραστατικότητα έτσι η ατμόσφαιρα της εποχής εκείνης στα Επτάνησα.

6. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του έργου

Ο Θεοτόκης στο *Η τιμή και το χρήμα* είναι ένας μελετητής και στοχαστής των κοινωνικών πραγμάτων, τα οποία παρατηρεί από ορισμένη ιδεολογική οπτική γωνία. Δείχνει με μέθοδο αυστηρά ρεαλιστική το δρόμο που θα οδηγούσε τη γυναίκα στην κοινωνική της απελευθέρωση.

⁴³ Γ. Δάλλας, *Γνώση και ανάγνωση της πεζογραφίας του Κ. Θεοτόκη- η αποκατάσταση μιας επαφής*, περ. «Διαβάζω» τ. 14, σ. 197

⁴⁴ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ.15

⁴⁵ ο.π., σ. 19

Διδάσκει ως ένας κοινωνικός ρεαλιστής ότι ο χαρακτήρας των ανθρώπων είναι δημιούργημα των κοινωνικών συνθηκών κάτω από τις οποίες ζει ο άνθρωπος, ο οποίος από τη φύση του δεν έχει καμιά ροπή προς το κακό. Η θέση αυτή συνοψίζεται στο απόσπασμα: «Και αχ, δεν έφταιγε ούτε αυτός· δεν ήταν φυσικά η κακοσύνη μέσα στο στήθι του! Οι περιστάσεις, οι δυστυχίες τον είχαν αλλάξει. Κουνναρημένος καθώς ήταν με ιδέες νοικοκυρίες, δεν μπορούσε μεμιάς να συνηθίσει στον σκληρό ξεπεσμό, αλλά με όλην του τη δύναμη αντιστεκόταν...»⁴⁶

Ο Θεοτόκης επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη σταδιακή αλλοίωση και διαστρέβλωση της φυσικής καλοσύνης του ανθρώπινου χαρακτήρα. Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζει το φαινόμενο αυτό είναι πραγματικά αξιοπρόσεκτος. Απεικονίζει τη διαδικασία αυτή σε κάθε στάδιο. Για παράδειγμα στην περίπτωση της σίορα Επιστήμης βλέπουμε το άτομο να οδηγείται από την ανάγκη και να διαμορφώνει με τον καιρό ένα υπολογιστικό χαρακτήρα. Το χρήμα μπαίνει στο κέντρο της συνείδησης της ηρωίδας. Συναλλάσσεται με λαθρεμπόρους (γίνεται μεταπράτισσα), τοκίζει τα χρήματά της και κρύβει τα έσοδά της από τους οικείους της. Η ανταλλακτική αξία αποτελεί τη μόνη επιδίωξή της. Παράλληλα στην περίπτωση του Αντρέα παρατηρούμε ότι όλες οι δυνατότητες που παρέχονται από την παρασιτική κοινωνία της εποχής (όπως η κομματική προστασία) αξιοποιούνται για να αποκτηθούν χρήματα.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, το έργο γράφτηκε πριν από τους βαλκανικούς πολέμους, σε μια περίοδο που ο Θεοτόκης είχε επηρεαστεί βαθύτατα από τις σοσιαλιστικές ιδέες και ανέπτυξε έντονη κοινωνική δράση. Με τα έργα αυτής της περιόδου ο Θεοτόκης προσπαθεί να δείξει ότι με το τότε υπάρχον κοινωνικό σύστημα, το χρήμα και το συμφέρον αλλοιώνει το χαρακτήρα των ανθρώπων και κατευθύνει τις πράξεις τους.

Το γενικότερο αίτημα του έργου είναι η ρύθμιση των ανθρώπινων σχέσεων όχι με βάση τους οικονομικούς κώδικες αλλά σύμφωνα

⁴⁶ ο.π., σ. 83

με τις αντιλήψεις που βάζουν την αγάπη, τον έρωτα και την προσωπική αξιοπρέπεια του ατόμου πάνω από το χρήμα. Προσβλέπει στη βελτίωση και ανύψωση της ελληνικής κοινωνίας μέσα από την κατανόησή της.

Το έργο αυτό, ιδωμένο μέσα σε ένα στενό περιοριστικό πλαίσιο, έχει χαρακτηριστεί σοσιαλιστικό. Ο σοσιαλισμός όμως του Θεοτόκη, όπως εμφανίζεται σ' αυτό, είναι ένα κράμα φιλανθρωπισμού με τη μορφή συμπόνιας για το βασανισμένο λαό και έλλειψης επαναστατικότητας με τη μορφή αναγνώρισης και αποδοχής του ταξικού διαχωρισμού. Στην αντιπαράθεση των δύο κοινωνικών τάξεων στο συγκεκριμένο έργο τάσσεται ανεπιφύλακτα με συμπάθεια προς τους φτωχούς και βασανισμένους: «πως είμαστε φτωχοί άνθρωποι, αδύνατο μέρος, πως δεν έχουμε παρά του Θεού την ολπίδα και την υπόληψή μας, και το μοναχό αποκούμπι τση φαμιλιάς μου δεν είμαι παρά εγώ, μια καημένη γυναίκα, σαν έρμη, γιατί τον άντρα πόχω είναι σα να μην τον είχα;»⁴⁷

Απέναντι στον πόλεμο παίρνει αρνητική στάση δηλώνοντας ότι οι πόλεμοι είναι πηγή της αδικίας και της ανισότητας: «εμιλούσαν για τους φόρους που έβαζε η Κυβέρνηση, κάθε Κυβέρνηση, ετοιμάζοντας πόλεμο, για να στέρνει του τόπου τα πλούτη, τον ιδρο του εργάτη, σε ξένα πουγγιά, των πλουσίων της Γερμανίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας».⁴⁸ Εκφράζει πόνο για το δράμα της ελληνικής κοινωνίας που αντιμετωπίζει την αθλιότητα και την εκμετάλλευση, παρουσιάζοντάς το με γλαφυρότητα μέσα από τον καθημερινό αγώνα, την αγωνία για το καθημερινό ψωμί, το μόχθο και τον κάματο που παραμένουν αδικαίωτα, την πίκρα που λυγίζει την ηθική και την αγνότητα των ανθρώπων.

Ο Θεοτόκης όταν γράφει το *Η τιμή και το χρήμα* είναι επηρεασμένος από τις κοινωνιολογικές του μελέτες κατά τις οποίες θέλησε να εγκύψει στην αγωνία της εποχής του. Γεμάτος πόνο για την κατάσταση του κόσμου γύρω του επιθυμεί την αλλαγή. Πουθενά

⁴⁷ ο.π., σ. 39

⁴⁸ ο.π., σ.32

όμως δε διαλαλείται ο ιδεολογικός προσανατολισμός του συγγραφέα, αντίθετα τα γεγονότα δοσμένα μέσα από την τέχνη του λόγου και της αφήγησής του προβάλλουν πειστικότερα από τα λόγια. Η κοινωνιολογική του θέση αποτελεί τη σπονδυλική στήλη γύρω από την οποία δομείται το διήγημά του με αφηγηματική δεξιοτεχνία. Η τιμή και το χρήμα παραμένει στον ηθογραφικό κύκλο των έργων του Θεοτοκά που προηγούνται της δημοσίευσής του αλλά κύρια αποτελεί ένα ειρηνικό διήγημα που κυκλοφορεί μέσα σε ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από κοσμοϊστορικές ταραχές, «*όταν ποτάμια αίματα βάφουν τη μητέρα γη, σα μια δειλή διαμαρτυρία ενάντια σ' ένα τόσο άτοπο καθεστώς που για να υπάρξει χρειάζεται τον παράλογο φόνο και την ατυχία τόσων πλασμάτων*».⁴⁹

7. Οι αξίες του έργου

Ο Θεοτόκης στην *Τιμή και το Χρήμα* στηρίζει όλο το έργο πάνω στις αντιθέσεις τιμής - χρήματος και έρωτα - κοινωνικής υπόληψης. Η βασική ιδέα του έργου, που επαναλαμβάνεται σταθερά από τη Ρήγη και τον Αντρέα όπως και από άλλα πρόσωπα, είναι η ιδέα που συνοψίζεται στη φράση «*Ανάθεμά τα τα τάλαρα!*». Στηρίζεται στη βασική αντίθεση χρήμα (υλικό) - τιμή (πνευματικό). Η αντίθεση αυτή συνδηλώνει πως η υπερτίμηση του χρήματος και η υποτίμηση της τιμής δημιουργούν μια αντιφατική κατάσταση που προκαλεί πόνο και οδηγεί σε εκδίκηση.

Ο τίτλος του έργου ορίζει τις δύο αξίες που μελετούνται στο έργο, την άυλη αξία της τιμής και την υλική του χρήματος. Είναι ένας τίτλος κριτικός και περιεκτικός του κεντρικού προβλήματος που εξετάζεται, η κοινωνική αντιπαράθεση και ο αντιποδισμός των δύο αξιών. Η πρώτη αξία έχει το νόημα και το περιεχόμενο του ηθικού κώδικα για τη συγκεκριμένη κοινωνία της εποχής στην οποία διαδραματίζεται η ιστορία. Αναφέρεται στον ηθικό κώδικα για την καθεμά από τις κοινωνικές τάξεις που την αποτελούν αλλά και για

⁴⁹ ο.π., σ. 9

τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά.

Έτσι βλέπουμε για μια οικοδέσποινα της λαϊκής τάξης να είναι τιμή το να διαχειρίζεται τα του οίκου της, να κατανέμει την περιουσία της δίκαια στα παιδιά της και να τα αποκαθιστά με αξιοπρέπεια, ιδιαίτερα τις κόρες της. Για ένα άτομο της αριστοκρατικής τάξης θεωρείται τιμή το να διατηρήσει την περιουσία του, να παντρευτεί γυναίκα της δικής του τάξης ή σε αντίθετη περίπτωση να παντρευτεί γυναίκα που να διαθέτει περιουσία. Ειδικότερα στο έργο το περιεχόμενο της λέξης τιμή, όσον αφορά τις κοπέλες, είναι να μην έχουν προγαμιαίες ερωτικές σχέσεις, ούτε καν μυστικές συναντήσεις που να προκαλούν υποψίες στον κοινωνικό περίγυρο. Για τους άντρες τιμή είναι η τήρηση της υπόσχεσης για γάμο και η αποκατάσταση της κοπέλας που πιθανό να έχουν εκθέσει.

Η δεύτερη αξία, το χρήμα, αντιμετωπίζεται στο έργο όχι μόνο ως το μέσο για την ικανοποίηση αναγκών και την απόκτηση αγαθών, αλλά επίσης και ως το μέσο για το ξεπέραςμα των κοινωνικών προβλημάτων και την εξαγορά των ηθικών αξιών. «*Τα «τάλαρα» συμβαδίζουν με το συμφέρον και συνιστώντας το μοναδικό αντίδοτο στην απειλή της φτώχειας, κινούν την πλοκή του αφηγήματος και κατευθύνουν τη δράση των ηρώων*».⁵⁰ Έτσι βλέπουμε ότι στη σύγκριση του χρήματος με τις άλλες αξίες και τα ευγενικά αισθήματα, το χρήμα βαρραίνει περισσότερο και από την τιμή και από την αγάπη. Η κοινωνία το θεοποιεί, (τα τάλαρα είναι οι θεοί σε τούτην τη γη),⁵¹ αφού υποκαθιστά τις άλλες αξίες.

Η αξία όμως που βλέπουμε να αναδύεται μέσα από την πορεία της ιστορίας, να διαμορφώνεται και στο τέλος να θριαμβεύει, όταν όλες οι άλλες αξίες συντρίβονται είναι η αξιοπρέπεια, μια αξία που χαρακτηρίζει το πρόσωπο της Ρήνης. Μια άλλη αξία που βλέπουμε στο έργο να καταστρέφεται από την επίδραση των χρημάτων στη συμπεριφορά και τη ζωή των ανθρώπων είναι η αγάπη. Η αγνή

⁵⁰ Κ. Μπαλάσκας, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης Ο τραγικός του έρωτα και της ουτοπίας*, Αθήνα: Ειρμός, 1993

⁵¹ Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 31

και άδολη αγάπη χάνεται μπροστά στη σύγκρουση των δύο αξιών, τιμής - χρήματος. Η απώλειά της προκαλεί ανείπωτο πόνο, πίκρα, απογοήτευση αλλά και αποφασιστικότητα (σ. 77). Παράλληλα προβάλλεται και η αξία της εργασίας ως μέσου μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης τόσο από τη σιόρα- Επιστήμη όσο και από τη Ρήνη. Η δουλειά κερδίζει την εμπιστοσύνη του αναγνώστη χάρη στην απολυτρωτική της δύναμη, που γίνεται όπλο και βάλσαμο στις δύσκολες ψυχικές καταστάσεις και στις σκληρές καμπές της ζωής.

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Θεοτόκης μέσα από τη διαπραγμάτευση των αξιών στο έργο αυτό προσκρούει στην αντίδραση και αναζητά τη δικαίωση, τη λύτρωση και την απελευθέρωση μέσα από την καταγγελία, την προσωπική αυταπάρηση και την εξέγερση του ατόμου απέναντι στη διαβρωτική δύναμη του κοινωνικού κατεστημένου. Το ίδιο το έργο αποτελεί αναμφισβήτητα πεζογραφία του ενστίκτου, των ψυχολογικών καταστάσεων και του ηθικού ελέγχου, ενώ παράλληλα υποδεικνύει τον ανταγωνισμό που διαποτίζει την κοινωνία μέσα σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό και πολιτιστικό χώρο.

8. Η θέση της γυναίκας

Ο Θεοτόκης ασχολείται με τη θέση της γυναίκας, η οποία αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα για τον ίδιο. Αφού ιχνηλατήσει τα δεσμά που επιβάλλουν οι κοινωνικοί θεσμοί και οι αντιλήψεις των ανθρώπων, παρουσιάζει τη Ρήνη να επαναστατεί ενάντια στη μητέρα της και στην κοινωνία. Η Ρήνη αποτελεί για το Θεοτόκη το σύμβολο και το πρότυπο της γυναικείας απελευθέρωσης και λύτρωσης από τα κοινωνικά αυτά δεσμά. Ο ίδιος ο συγγραφέας παρουσιάζει με ρεαλισμό το πρόβλημα που ενυπάρχει στην κοινωνία και εκφράζει την άποψή του για τη λύση του, που είναι η απελευθέρωση της γυναίκας και η αναβάθμιση του ρόλου της στην κοινωνία.

Στο κείμενο η θέση της γυναίκας στην κοινωνία παρουσιάζεται πολύ υποβαθμισμένη. Η γυναίκα της εποχής πρέπει να υπακούει

σε έναν κώδικα συμπεριφοράς και να ακολουθεί ένα συγκεκριμένο πρότυπο αρετών, δηλαδή να είναι ηθική, τίμια και εργατική. Αυτές οι τρεις ιδιότητες πρέπει να συνδυάζονται με την ομορφιά και την προίκα, για να έχει μια κοπέλα ελπίδες να παντρευτεί. «*Μες την καρδιά μπήγεται το βλέμμα τση. Και ανάκουστη, και αμελέτητη και δουλεύτρα*».⁵² Δηλαδή, πέρα από τις καθαρά γυναικείες αρετές, όπως η εξωτερική ομορφιά, η αθωότητα και η ήρεμη προσωπικότητα, είναι πολύ σημαντικό να διατηρήσει την τιμή της χωρίς να σχολιαστεί ποτέ αρνητικά, αφού αυτό θα καταστήσει την αποκατάστασή της πολύ δύσκολο εγχείρημα.

Η γυναίκα εξαρτάται από τον άντρα, ο οποίος έχει κυρίαρχο ρόλο μέσα στην οικογένεια. Η ίδια παίρνει το όνομά του (Τρινκούλαινα), έχει καθήκον να τον υπακούει και να τον υπηρετεί, ακόμα κι αν αυτός δεν είναι άξιος νοικοκύρης. Ο ρόλος της ως νοικοκυράς περιορίζεται μέσα στο σπίτι· σηκώνεται πολύ πρωί και αρχίζει τις κοπιαστικές δουλειές του σπιτιού και της φροντίδας της οικογένειας. Οι αρμοδιότητές της περιορίζονται στα του οίκου της, ενώ σπάνια μπορεί να συναντιέται με τις άλλες γυναίκες. Αντίθετα οι άντρες αφιερώνουν αρκετό χρόνο καθημερινά στη διασκέδασή τους με τις συννααστροφές και τις συζητήσεις τους στις ταβέρνες. Κύρια ιδέα όμως είναι ότι η γυναίκα είναι ο ισχυρός παράγοντας, αφού καθορίζει τη μοίρα της οικογένειάς της, μπαίνει στο χώρο της εργασίας δυναμικά και προσφέρει ουσιαστικά στην εξασφάλιση ενός καλύτερου μέλλοντος.

⁵² ο.π. σ. 30

9. Επίλογος

Το έργο γράφτηκε, όπως σημειώνει ο ίδιος ο συγγραφέας στον πρόλόγό του, πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους, πάνω δηλαδή στους μεγάλους ενθουσιασμούς του για το σοσιαλισμό. Μέσα στις σελίδες του είναι από την πρώτη στιγμή φανερή η προσπάθεια του Θεοτόκη να παρουσιάσει τους ανθρώπους βασικά εξαρτημένους από τους όρους της κοινωνικής και της οικονομικής ζωής. Στο έργο «*φανερώνεται το ενδιαφέρον του συγγραφέα για τις συγκρούσεις μέσα στην κοινωνία - αυτό το γνώρισμα που κάνει τις περισσότερες φορές το χαρακτήρα των έργων του να φαίνεται δραματικώς*».⁵³

Είναι έργο κοινωνικής και ψυχικής εμβάθυνσης, γι' αυτό και υπερβαίνει την ιστορικότητά του τόσο σε επίπεδο ιδεών, προθέσεων και συναισθημάτων όσο και σε επίπεδο γραφής. Το αφήγημα αυτό υπερβαίνει την εποχή του, γιατί δεν περιορίζεται στη διαπίστωση και την καταγραφή αλλά αντίθετα παράγει νόημα πέρα από την εντοπιότητα και τις συγκεκριμένες παραμέτρους. Δημιουργεί ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης και ηθικής ποιότητας που αφορά το γυναικείο ζήτημα και είναι πέρα από το σοσιαλιστικό υπόβαθρο των ιδεών του Θεοτόκη στο οποίο πολλοί μελετητές το περιορίζουν. Ο Θεοτόκης, παρά τα σοσιαλίζοντα συμφραζόμενα ή ανοίγματα που υπάρχουν στο έργο, μένει στην ανθρώπινη μοίρα. Συγκεκριμένα καταγράφει τη συντριβή του ανθρώπου μέσα στις δομές και τους μηχανισμούς μιας κοινωνίας. Ο άνθρωπος προβάλλει καθαρός και ευαίσθητος, ενώ οι μηχανισμοί είναι σκληροί και ανελέητοι επιτρέποντας στη δύναμη να επιβάλλει το νόμο της.

⁵³ Απ. Σαχίνης, στο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Βιβλίο του καθηγητή*, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1990, σ. 82

« Κι ο αέρας σφύριζε τώρα ανάμεσα στα σκοινιά
και στ' άλμπουρα και η θάλασσα όλο αγρίευε, σα να
ανταρριάζονταν και τα στοιχεία από τη θλίψη του»

ΜΕΡΟΣ

Γ

**ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

Η θέση των γυναικών δε δείχνει μόνο σε ποια κατάσταση βρίσκεται η μισή ανθρωπότητα. Στερεί εκείνο το τμήμα της που είναι το «άλας της γης» από τους φυσικούς του συμμάχους στον αγώνα, για να οικοδομήσει έναν καλύτερο κόσμο. Η απέραντη εφεδρεία ικανοτήτων, αυταπάραρνησης και ενεργητικότητας του γυναικείου πληθυσμού μένει ανεκμετάλλευτη και πηγαίνει χαμένη, γενιά τη γενιά. Στο μέτρο που οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο ειδικής εκμετάλλευσης, που παραμερίζονται, που υποτάσσονται, ενισχύουν όλες τις τάσεις προς την ακινησία και τραβούν την κοινωνία προς τα πίσω

Μαρία Ηλιού

ΜΕΡΟΣ Γ' ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

1. Γενικοί διδακτικοί στόχοι

Μέσα από τη μελέτη του έργου επιδιώκεται οι μαθητές:

- Να απολαύσουν το λογοτεχνικό κείμενο όσον αφορά το περιεχόμενο αλλά και την αισθητική του.
- Να γνωρίσουν το έργο του συγγραφέα και τη θέση που κατέχει στο ελληνικό λογοτεχνικό τοπίο, ως πεζογράφος και μεταφραστής.
- Να απολαύσουν την ιδιαίτερη γοητεία του λογοτεχνικού κειμένου που πραγματεύεται πρόσωπα και δεδομένα μιας άλλης εποχής.
- Να κατανοήσουν ότι η λογοτεχνία, σε αντίθεση με την ιστορία που περιγράφει τα γεγονότα, περιγράφει τον αντίκτυπό τους στη ζωή των ανθρώπων.
- Να καλλιεργήσουν τη φιλιαναγνωσία τους.

2. Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθητές με την ολοκλήρωση της διδασκαλίας του έργου αναμένεται:

- Να γνωρίσουν τον τρόπο γραφής του Θεοτόκη, που χαρακτηρίζεται από ρεαλισμό και αυτοβιογραφική χροιά.
- Να γνωρίσουν γεγονότα και καταστάσεις της Κέρκυρας μιας παλαιότερης εποχής, που σηματοδεύτηκε από την πολιτική διαφθορά και την επικράτηση των κοινωνικών τάξεων.
- Να γνωρίσουν τα κοινωνικά φαινόμενα που σημάδεψαν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και τις διάφορες εκφάνσεις του πολιτισμού, τις συνήθειες και τα έθιμα του ελληνικού λαού.
- Να γνωρίσουν την επανησιακή λογοτεχνική παραγωγή ως μέρος της ευρύτερης λογοτεχνικής παραγωγής του ελληνισμού.
- Να βιώσουν τις ανησυχίες, τους φόβους, τις αγωνίες και τα έντονα συναισθήματα που χαρακτηρίζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, που πολλές φορές δεν καθορίζουν τη μοίρα τους.
- Να γνωρίσουν το ήθος και τους χαρακτήρες που παρουσιάζονται στο έργο και να παρακολουθήσουν την εξέλιξη της ψυχολογικής τους πορείας.

3. Ενδεικτική κατανομή διδακτικού χρόνου

Η κατανομή που ακολουθεί καλύπτει οχτώ περιόδους (όπως ορίζει το αναλυτικό πρόγραμμα) και είναι ενδεικτική. Η υλοποίησή της προϋποθέτει την ανάγνωση του μυθιστορήματος του Κωνσταντίνου Θεοτόκη *Η τιμή και το χρήμα* από τους μαθητές. Επισημαίνεται ότι είναι σημαντικό κατά τη μελέτη των επιμέρους θεμάτων να είναι σημείο αναφοράς το ίδιο το κείμενο στο σύνολό του και να γίνονται παράλληλα επισημάνσεις σχετικές με την τεχνική, τη γλώσσα και το ύφος του έργου, έτσι ώστε να καταδεικνύεται ο λειτουργικός τους ρόλος μέσα σ' αυτό. Επίσης οι μαθητές θα πρέπει να παροτρύνονται να εργάζονται με συνεχή αναφορά στο κείμενο, έτσι ώστε να τεκμηριώνουν με επάρκεια τις απαντήσεις τους.

1η περίοδος	Γνωριμία με το συγγραφέα, τη ζωή και το έργο του. Εισαγωγή στο έργο <i>Η τιμή και το χρήμα</i>
2η - 4η περίοδοι	Γενική παρουσίαση του διηγήματος: το περιεχόμενο, η εξέλιξη της ιστορίας, τα πρόσωπα του έργου - σκιαγράφηση των χαρακτήρων, το ιστορικό πλαίσιο του έργου - χώρος και χρόνος, η κοινωνία του έργου. Αναδίγγηση και ανάγνωση αποσπασμάτων.
5η περίοδος	Συζήτηση θεμάτων τεχνικής του διηγήματος: η αφηγηματική τεχνική, η γλώσσα του έργου κ.ά.
6η -7η περίοδοι	Παρουσίαση και σχολιασμός εργασιών των μαθητών.
8η περίοδος	Συνολική θεώρηση του έργου. Γενικές εντυπώσεις. Σύγκριση με άλλα έργα.

4. Ενδεικτικές εργασίες

Το έργο προσφέρεται για αξιοποίηση με στόχο την επίτευξη της μάθησης μέσα από μια δυναμική διαδικασία οικοδόμησης της γνώσης. Η συγκρότηση ομάδων εργασίας/ συνεργασίας, που ερευνούν

το ίδιο το κείμενο αλλά και πηγές πέρα από το βιβλίο, μπορεί να συνεισφέρει στη δημιουργική προσέγγισή του. Πιθανές εργασίες μπορούν να βασίζονται στους πιο κάτω άξονες:

- Αναζήτηση πληροφοριών για τον ίδιο το συγγραφέα, τη ζωή και το έργο του.
(Διαδικτυογραφία και βιβλιογραφία, συλλογή φωτογραφικού υλικού, επίσκεψη σε βιβλιοθήκες)
- Αναζήτηση πληροφοριών που δίνει το κείμενο για τον τόπο και την εποχή στην οποία διαδραματίζεται.
(Πραγματολογικά στοιχεία, ιστορικά γεγονότα, ζωή των ηρώων, κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, καθημερινή ζωή - συνήθειες, αντικείμενα, αντιξοότητες)
- Αναζήτηση πολιτιστικών στοιχείων από το κείμενο.
- Μελέτη της εικονογράφησης του έργου. (Συλλογή από γκραβούρες εποχής)
- Αναζήτηση και σύγκριση με άλλα έργα που πραγματεύονται την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας στην κοινωνία.
- Μελέτη και σύγκριση αποσπασμάτων της ταινίας, η οποία βασίστηκε στο έργο του Θεοτόκη, με το ίδιο το λογοτεχνικό έργο.
(Αναζήτηση άλλων λογοτεχνικών ή καλλιτεχνικών έργων που πραγματεύονται το ίδιο μοτίβο ιστορίας)

5. Διαθεματικές εργασίες

Το έργο μπορεί να προσεγγιστεί διαθεματικά με πιθανούς τους πιο κάτω άξονες:

- Την ιστορική πορεία της Επτανήσου και ιδιαίτερα της Κέρκυρας
- Κερκυραϊκά τραγούδια
- Αγροτική ζωή της Επτανήσου
- Κοινωνικές τάξεις στα Επτάνησα
- Ιδιώματα της ελληνικής γλώσσας
- Τη θέση της γυναίκας στις ιστορικές περιόδους του Ελληνισμού
- Την αξία του χρήματος σε διάφορες ιστορικές εποχές
- Την έννοια της τιμής σε διαφορετικές εποχές και κοινωνίες
- Τις αξίες και την επίδρασή τους στη ζωή και τη συμπεριφορά των ανθρώπων.
- Το έθιμο της προίκας σε διάφορες χώρες και εποχές

6. Ενδεικτικές ερωτήσεις

1. Να περιγράψετε τη γενική εικόνα της εποχής και της κοινωνίας στην οποία αναφέρεται το διήγημα.
2. Να περιγράψετε την κοινωνία στην οποία διαδραματίζεται το έργο, δίνοντας στοιχεία της καθημερινής ζωής του λαού, τα προβλήματα και τις ανησυχίες του όπως καταγράφονται σε συγκεκριμένα αποσπάσματα του έργου.
3. Για ποιους λόγους κατακρίνει ο Κ. Θεοτόκης το πολιτικό σύστημα της εποχής του; Ποια είναι τα σημαντικότερα προβλήματα τα οποία αναφέρονται στο πεζογράφημα;
4. Τι συμπεραίνουμε απ' όσα συμβαίνουν στη Ρήνη για τη θέση της γυναίκας στην εποχή εκείνη;
5. Να εντοπίσετε τα στοιχεία της παράδοσης που παρουσιάζονται στο έργο. Ποια από αυτά δεν ακολουθούνται στη σύγχρονη εποχή;
6. Να σχολιάσετε πώς παρουσιάζονται τα αντρικά και τα γυναικεία πρόσωπα του έργου. Να αναφερθείτε στα κυριότερα από αυτά και να τεκμηριώσετε τις απόψεις σας μέσα από συγκεκριμένα αποσπάσματα.
7. Ένα από τα βασικά πρόσωπα του έργου είναι η σίορα Επιστήμη, η οποία είναι προσαρμοσμένη στα κοινωνικά δεδομένα της εποχής στην οποία ζει. Να αποδείξετε τη θέση αυτή μέσα από συγκεκριμένες ενέργειές της.
8. Η Ρήνη μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια γυναίκα που απελευθερώνεται από τις προκαταλήψεις της εποχής στην οποία ζει, σύμφωνα με την άποψη του Δ. Γ. Παγανού. Με ποια επιχειρήματα μπορείτε να τεκμηριώσετε την άποψη αυτή;
9. Σύμφωνα με τη Μ. Σγούρου «η συγκεκριμένη νουβέλα αποτελεί και για τα σημερινά δεδομένα έναν ύμνο στην αγωνιστικότητα και το ήθος των γυναικών». Συμφωνείτε με την άποψη αυτή; Πώς δικαιολογείτε την απάντησή σας;
10. Πώς μπορεί να ερμηνευτεί η συμπεριφορά του Αντρέα στην εξέλιξη του έργου; Να γράψετε μια σελίδα από το ημερολόγιό του στην οποία να περιγράφονται οι σκέψεις και τα συναισθήματά του μετά το τέλος του διηγήματος.

11. Μέσα από την ανάγνωση του έργου γεννιούνται συναισθήματα για τα πρόσωπά του. Ποια είναι τα συναισθήματά σας γι' αυτά; Να τα δικαιολογήσετε.
12. Πιστεύετε ότι οι ήρωες του Θεοτόκη είναι τα μοιραία, ανεύθυνα θύματα ενός κοινωνικού συστήματος που βασίζεται στην αδικία ή έχουν, κατά τη γνώμη σας, και προσωπική ευθύνη;
13. Το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη αναφέρεται στον έρωτα δύο νέων. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε πώς ξεκινά και πώς εξελίσσεται ο έρωτας αυτός, στηριζόμενοι σε συγκεκριμένα αποσπάσματα του κειμένου.
14. Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, τα κυριότερα εμπόδια στην αγάπη της Ρήνης και του Αντρέα;
15. Να εντοπίσετε τις συναντήσεις της Ρήνης και του Αντρέα στο έργο και να σχολιάσετε την ψυχολογική κατάσταση των δύο νέων σε καθεμιά από αυτές.
16. Στο έργο επαναλαμβάνεται συχνά η φράση: *Ανάθεμά τα τα τάλαρα*. Να μελετήσετε πότε εμφανίζεται στο έργο και να αναφέρετε από ποιον λέγεται και σε ποια περίπτωση κάθε φορά.
17. Σύμφωνα με μια άποψη η επωδός *“Ανάθεμά τα τα τάλαρα!”* *“δυναμώνει την αίσθηση της πίκρας και της αδικίας”*. Να σχολιάσετε την άποψη αυτή με βάση το κείμενο.
18. *«Τέλος ο πατέρας της είπε, σφίγγοντάς την στην αγκαλιά του: “Σ’ εδυστύχεψε!”»* Ποιον εννοεί κατά τη γνώμη σας ο πατέρας της Ρήνης στο πιο κάτω απόσπασμα; Να σχολιάσετε.
19. Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης στην έκδοση του 1993, αναφέρεται ότι το έργο του προβάλλει μέσα σε κοσμοϊστορικές ταραχές, το χαρακτηρίζει ως ένα ειρηνικό διήγημα. Συμφωνείτε με το χαρακτηρισμό αυτό; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
20. Να εξηγήσετε γιατί, κατά τη γνώμη σας, ο συγγραφέας επέλεξε το συγκεκριμένο τίτλο για το έργο. Ποιος άλλος τίτλος νομίζετε θα ταίριαζε στη νουβέλα αυτή;
21. Ποιον κοινωνικό προβληματισμό προβάλλει ο συγγραφέας στο έργο *Η Τιμή και το Χρώμα*;
22. Να καταγράψετε γλωσσικές ιδιοματικές λέξεις ή φράσεις που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες της Κέρκυρας της εποχής στην οποία αναφέρεται το έργο. Να ετοιμάσετε ένα μικρό γλωσσάρι μ' αυτά.
23. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε εκφράσεις που μπορούν

- να χαρακτηριστούν γνωμικά και να φτιάξετε ένα κατάλογο με αυτά.
24. Να καταγράψετε τα δίστιχα που μπορείτε να εντοπίσετε στο έργο και να προσπαθήσετε να τα μελοποιήσετε.
 25. Να δραματοποιήσετε ένα επεισόδιο που σας έκανε εντύπωση από το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.
 26. Να παρουσιάσετε σε ένα κείμενο, που θα δημοσιευτεί σε καθημερινή εφημερίδα, τη συνάντησή και το επεισόδιο ανάμεσα στον Αντρέα και τη σίορα Επιστήμη στην αγορά.
 27. Αφού διαβάσετε το πιο κάτω σονέτο του Κ. Θεοτόκη, να εντοπίσετε τη σχέση που μπορεί αυτό να έχει με την *Τιμή και το Χρώμα*.

Στης ζωής το στενό το μονοπάτι,
 Που το φράζουν αγκάθια και τριβόλοι,
 Άφησε προς σου να περάσουν όλοι
 Και μοναχός, ωιμέ! Πικρά περπάτει.

Και κάμε τόπο εσύ κάθε διαβάτη,
 Που τρέχει βιαστικός και δίχως σκόλη,
 Στης ευτυχίας το πλάνο περιβόλι
 Να φτάσει και στο απάτητο παλάτι.

Μη βαργομάς γι' αυτό και μη λυπείσαι
 Όλα χαρές και πάθη ο χάρος σβήνει·
 Κι όσο μπορείς λησμονημένος ζήσε.

Κι ας λαχταράς μονάχα τη γαλήνη,
 Κατάκοπος απ' τ' άγριο το δρολάπι,
 Πόχει σηκώσει στην καρδιά σου η αγάπη

28. Να παρακολουθήσετε τα πρώτα 20 λεπτά από την ταινία της Τώνιας Μαργκετάκη «*Η τιμή της αγάπης*» και να εντοπίσετε στοιχεία που φανερώνουν τις διαφορές των κοινωνικών τάξεων της εποχής. Σας άρεσε η μεταφορά της νουβέλας; Πώς θα τη σκηνοθετούσατε εσείς;

29. Η Τιμή και το Χρήμα αναφέρεται στην κοινωνία μας παλαιότερης εποχής, στην οποία οι γυναίκες δεν έχουν ίση θέση με τους άντρες. Αφού διαβάσετε το κείμενο από το σχολικό βιβλίο της Γ' Γυμνασίου *Αυτοβιογραφία της Ελισάβετ Μουττζάν - Μαρτινέγκου*, να συγκρίνετε τη ζωή των γυναικών της ανώτερης τάξης όπως παρουσιάζεται σ' αυτό, με τη ζωή των γυναικών που ανήκουν στον απλό λαό όπως παρουσιάζεται στο έργο του Κ. Θεοτόκη.
30. Να διαβάσετε το κείμενο του σχολικού βιβλίου της Γ' Γυμνασίου *Η μεταμφίεση* της Ρέας Γαλανάκη και να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στις δύο ηρωίδες.
31. Σε τι διαφέρει η συμπεριφορά της νεαρής ηρωίδας του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, στο απόσπασμα που σας δίνεται παρακάτω, από τη συμπεριφορά της Ρήνης στο κείμενο του Κ. Θεοτόκη;

Η Φρόσω του Κρασιά τα πλούτη του αγαπητικού δεν τα λογάρισε ολότελα, ούτε και τα ήξερε την πρώτη αρχή, όταν τον αντίκρισε κάτω από το μπαλκόνι του επαρχείου ένα δειλινό. Τα μάτια του είδε μόνο που την κοιτάζανε παράξενα, τα μάγουλά της θυμάται που ξανάψανε και το γιασεμί που μοσκοβολούσε από την αυλή. Τίποτες άλλο, τίποτες άλλο. Τα πλούτη η μάνα τής τα θύμισε κατόπι, εκείνη της πρωτάνοιξε τα μάτια στο ισοφάρισμά τους με το φτωχό σσί του Κρασιά. Κι αλήθεια τη συμβούλεψε, τη φοβέριξε, την έδειρε κιόλας, μ' από τ' άλλο μέρος της έβαλε και το πρώτο κοκκινάδι στα μάγουλα, της έκοψε τα πρώτα σγουρά στο μέτωπο και τη μάλωσε να μη βγει άλλη φορά όξω στο μπαλκόνι αχτένιστη κι ανάλλαγη, όπως συγγύριζε το σπίτι. Αυτή στην αρχή πετιότανε κει, σα μάντευε το πέραςμα του νιου, δίχως να το νιώθει. Ύστερα βέβαια άλλαξε κι αυτή, χόρευε όπως της λαλούσαν όλοι γύρω της, όπως τη δασκαλεύανε προεστές και φιλενάδες, ύστερα ξύπνησε μέσα της κι αυτής η φυσική έννοια, που έχει κάθε κόρη δίχως προίκα, πώς να σιγουρευτεί. Και σιγουρεύτηκε καλά. Αν σιγουρευόταν αλλιώς, αν το δόκανο έπιανε τα πλούτη, τότε θα' ταν όλα καλά καμωμένα, όλοι θα της κάναν τόπο να περάσει. Τώρα όμως ...

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Ο Πύργος του Ακροποτάμου (απόσπασμα)

32. Η Ρήνη στο έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη διαφέρει πολύ από τις άλλες γυναίκες, προβάλλοντας ένα ριζοσπαστικό πρότυπο για την εποχή της. Στο πιο κάτω απόσπασμα από το διήγημα του Δημήτρη Χατζή φαίνεται ότι η στάση της Μαργαρίτας Περδικάρη απέναντι στη ζωή διαφέρει από τη συνηθισμένη στάση των γυναικών που την περιέβαλλαν στο οικογενειακό και κοινωνικό της περιβάλλον. Να συγκρίνετε τις δύο γυναίκες.

Όταν οι Γερμανοί την τουφέκισαν, στις αρχές του καλοκαιριού του 1944, λίγο πριν την απελευθέρωση, η Μαργαρίτα δεν είχε πατήσει ακόμη τα είκοσι χρόνια της. Το λιγνό κορμί της βάσταξε μ' απίστευτη αντοχή όλες τις κακουχίες της φυλακής, το στόμα της έμεινε κλεισμένο σ' όλα τα μαρτύρια που μαθεύτηκε πως της κάνανε. Και στάθηκε μπροστά στο απόσπασμα χαμογελώντας το μικρό χαμόγελο των Περδικάρηδων. Αυτό το τελευταίο για το χαμόγελο το 'πε ο παπάς, που, με την απαραίτητη παρουσία του στις θανατικές εκτελέσεις, επικυρώνει, στ' όνομα του Καίσαρος, την απόδοση της ψυχής στο Θεό. Ο ίδιος είπε πως, όταν σήκωσαν τα ντουφέκια, η μικρή Μαργαρίτα κούνησε το χέρι της κ' είπε ένα ακατανόητο καληνύχτα, μάλιστα δεν είπε καληνύχτα, είπε ακριβώς - "καληνύχτα ντε..."

Ήταν η πρώτη γυναίκα στη δική μας πόλη που πέθαινε με τέτοιον τρόπο. Ως τα τότε οι γυναίκες εκεί ξέρανε μόνο να πεθαίνουν αμίλητες στο κρεβάτι ή το στρώμα τους απ' αρρώστιες κι από γεράματα, πεθαίνανε πάνω στη γέννα ή τη λεχωνιά τους, από το μαράζι της φτώχειας, της κακής παντροιάς ή της ξενητιάς των αντρών τους και των παιδιών τους - τέτοια πράγματα π'ο καθένας τα βρίσκει πολύ φυσικά. Αν πεις και για τις γυναίκες των Περδικάρηδων από το δικό τους το σόι, οι γυναίκες των Περδικάρηδων πέθαιναν από γεροντοχτικιό, από κρίσεις νευρικές και καρδιακές -γεροντοκόρες το πλείστον. Τελευταία στο σόι τους η Μαργαρίτα πέθανε κι αυτή ανυμμένα.

Δημ. Χατζής, Μαργαρίτα Περδικάρη

Το τέλος της μικρής μας πόλης, διηγήματα, εκδ. Ζώδιο, σ. 208.

7. Φράσεις που μπορούν να σχολιαστούν

- Δουλευταδες και οι δύο, ποιόνε έχουμε ανάγκη; (σ.40,42,63)
- Ω, που να πιάνεις χρυσάφι και να γένεται χρώμα! (σ.39)

- Και ξαναγοράζεις (=εξαγοράζεις με χρήματα) και την αγάπη; (σ.102)
- Μα τι κάνουνε τα τάλαρα, ανάθεμά τα κι όπου τα ανάδειξε! (σ.31)
- Αυτά (τα τάλαρα) είναι οι θεοί σε τούτην τη γη! Φάε αγάπη, μωρέ! (σ.31)
- Ανάθεμά τα τα τάλαρα. (μια φράση που επαναλαμβάνεται σε όλη την έκταση του κειμένου σαν ρεφρέν)
- Με το νου πλουταίνει η κόρη, με τον ύπνο η ακαμάτρα. (σ.12)
- Θέλεις και δε θέλεις πε γάιδαρε αγίασμα. (σ.13)
- Το δικό μου τ' όνομα πάρ' το εσύ γειτόνισσα. (σ.14)
- Το ψωμί τση θάλασσας έχει φαρμάκια. (σ.34)

8. Δίστιχα που μπορούν να μελοποιηθούν

Κορίτσι δεν αγάπησα ποτέ με τον παρά μου
Παρά με το τραγούδι μου και με τον ταμπουρά μου.⁵⁴

Σαν απεθάνω θάψε με δω μέσα στην ταβέρνα
Να με πατεί η ταβερνιά κ' η κόρη που μ' εκέρανα.

Ανάρια ανάρια να βρεθεί, κάπου και κάπου α λάχει,
Κοπέλα με ξανθά μαλλιά και μαύρα μάτια να' χει.⁵⁵

Κακά τα χίλια πέρπερα κ' η κακοειδή γυναίκα,
Τα χίλια πέρπερα πετούν κ' η κακοειδή απομένει.⁵⁶

Θάλασσα πικροθάλασσα και πικροκυματούσα
Όλοι σε λένε θάλασσα κ' εγώ σε λέω γελούσα.⁵⁷

Καταμεσίς στη θάλασσα είναι ένα πηγαδάκι,
Πίνουν οι ναύτες το νερό κι αρνιούνται την αγάπη.⁵⁸

⁵² Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Αθήνα: Νεφέλη, 1993, σ. 32
ο.π., σ. 32
ο.π., σ. 28
ο.π., σ. 29
ο.π., σ. 46
ο.π., σ. 48

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Δάλλας, *Αποκατάσταση επαφής με την πεζογραφία του Κ. Θεοτόκη* [Κατάδικος], Αθήνα: Νεφέλη, 1990

Ειρ. Α. Δεντρινού, *Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης σα συγγραφέας, σαν άνθρωπος*, Ομιλία στο Λύκειο των Ελληνίδων, «Νέα Εστία» Α' (1927) τ. 7 και 8

Π. Εμμανουηλίδης, Ελ. Πετρίδου - Εμμανουηλίδου, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Β' Ενιαίου Λυκείου*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001

Σπ. Θεοτόκης, *Τα νεανικά χρόνια του Κωνσταντίνου Θεοτόκη Βιογραφία*, Αθήνα: Πρόσπερος, 1983

Κ. Μπαλάσκας, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης Ο τραγικός του έρωτα και της οντοπίας*, Αθήνα : Ειρμός, 1993

Απ. Μπενάτσης, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης Πάθη - Δράση - Κώδικες*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1995

Γ.Δ. Παγανού, *Ανάλυση του αφηγήματος Η τιμή και το χρήμα* περ. «Διαβάζω» Αρ.22, 1984 στο Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Βιβλίο του καθηγητή, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1990

Απ. Σαχίνης, *Το Νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Αθήνα, 1975, 4η έκδοση στο Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Βιβλίο του καθηγητή, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1990

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Άρθρα:

Μπάμπης Δερμιτζάκης, *Η τιμή και η ντροπή στο έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη*, (2009) στο: http://hdermi.blogspot.com/2009/12/blog-post_07.html

Μάγδα Σγούρου, **Ο Κ. Θεοτόκης και «η Τιμή και το χρώμα»** (2002) στο:
http://www.theatroedu.gr/main/images/stories/files/Yliko_Drast/EandT_educ_assort_Theotokis_timikaixrima_GR.pdf

Πηγές επιπρόσθετου υλικού:

<http://www.actiongr.com/karousades/theotokis.htm>

www.thetroedu.gr

www.e-alexandria.gr

<http://www.ekebi.gr>

<http://tovima.dolnet.gr>

www.greekbooks.gr

<http://cinema.ert.gr>

Κινηματογραφική ταινία:

Η τιμή της αγάπης, σκηνοθεσία: Τώνια Μαργετάκη, (Μεσογειακό Κινηματογραφικό Φεστιβάλ BASTIA 1984 - Βραβείο Grand Prix)

